МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК ОСНОВА ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2313-сп-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
О. А. Рябцева

Керівник: професор кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук,
професор І. В. Татьянчикова

Рецензент: доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук,
доцент М. О. Гладиш

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Рябцевій Олесі Анатоліївні

1. Тема роботи: «Соціальне становлення учнів з особливими потребами як основа їхньої підготовки до самостійного життя»

керівник роботи: Татьянчикова І.В., докт. пед. н., професор

затверджено наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студенткою роботи: 12.11.2024р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) вивчити та узагальнити науково-теоретичні підходи до соціального становлення учнів з особливими потребами в процесі підготовки до самостійного життя; проаналізувати особливості соціального становлення учнів в умовах спеціального закладу освіти; розглянути особливості професійних компетентностей учнів з особливими потребами в контексті їхнього соціального становлення; запропонувати шляхи удосконалення підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя в процесі професійно-трудової соціалізації.

5. Перелік графічного матеріалу: робота містить 6 таблиць, 1 рисунок із результатами констатувального експерименту.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Татьянчикова І.В.	листопад 2023р.	листопад 2023р.
Розділ 1	Татьянчикова І.В.	грудень 2023р.	грудень 2023р.
Розділи 2, 3	Татьянчикова І.В.	травень 2024р.	травень 2024р.
Висновки	Татьянчикова І.В.	жовтень 2024р.	жовтень 2024р.

7. Дата видачі завдань: листопад 2023р.–жовтень 2024р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень 2023р.	виконано
2	Робота над вступом	листопад 2023р.	виконано
3	Робота над першим розділом	грудень 2023р – квітень 2024р.	виконано
4	Робота над другим та третім розділами	травень-вересень 2024р.	виконано
5	Підготовка висновків	жовтень 2024р.	виконано
6	Оформлення роботи. Рецензування	листопад 2024р.	виконано
7	Захист роботи	грудень 2024р.	

Студентка _____ Рябцева О.А.

Керівник роботи _____Татьянчикова І.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю.Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 70 с., 1 рисунок, 6 таблиць, 80 джерел.

Мета дослідження: підвищення ефективності підготовки учнів з особливим потребами до самостійного життя в процесі їхнього соціального становлення впродовж соціалізації шляхом розроблення системи роботи, спрямованої на формування професійних компетентностей.

Об'єкт дослідження: процес соціального становлення учнів з особливими потребами.

Предмет дослідження: педагогічні умови і методичні прийоми формування професійних компетентностей в учнів спеціальної школи в процесі їхньої соціалізації.

Методи дослідження: аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності школярів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв'ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний і кількісний аналіз даних дослідження методом математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань щодо соціального становлення учнів з особливими потребами як їхньої основи підготовки до самостійного життя.

Практичне значення цієї роботи полягає в отриманні даних щодо особливостей соціалізації учнів з особливими потребами; визначенні корекційно-розвивальної програми, спрямованої на формування в них професійних компетентностей, що може використовуватися в навчально-виховному процесі спеціальних загальноосвітніх шкіл з метою підвищення ефективності соціального становлення, соціалізації взагалі дітей зазначеної категорії на підставі врахування їх індивідуально-психологічних особливостей та психофізичних можливостей.

Галузь використання: спеціальні заклади освіти (дошкільні, шкільні), загальноосвітні заклади, заклади з інклюзивною формою навчання.

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ОСВІТИ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ, ЖИТТЄВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА.

SUMMARY

Ryabtseva O.A. Social Development of Students with Special Needs as the Basis of their Preparation for Independent Life.

The qualification work consists of an introduction, 3 sections, findings, a list of references (80 items). The qualification work volume is 78 pages, 62 of them – main text. There are 6 tables and 1 illustration.

Relevance of the study. Preparing students for independent living and, in this regard, improving the work of a special educational institution regarding socialization is of particular importance for children with special needs because their integration into various spheres of life occurs only as a result of special education and upbringing, and since professional definition is the basis for the socialization of schoolchildren, their social and labor adaptation, the formation of professional ideas in schoolchildren with special needs is the most important direction of correctional work aimed at preparing students in this category for independent living, which gives grounds to attribute this problem to the current ones in modern psychology and pedagogy.

The purpose of the study is to increase the effectiveness of preparing students with special needs for independent living in the process of their social formation during socialization by developing a system of work aimed at the formation of professional competencies.

The object of the study is the process of social formation of students with special needs.

The subject of the study is pedagogical conditions and methodological techniques for the formation of professional competencies in students of a special school in the process of their socialization.

Research objectives:

1. To analyze the psychological and pedagogical literature on the specified problem.

2. To develop a methodology for studying professional competencies in students with special needs.

3. To develop and experimentally test a correctional program for the formation of professional competencies in students with special needs.

4. To determine the impact of the formation of professional competencies on the quality of socialization of students of a special school.

Section 1 “The Problem of Social Formation of Students with Special Needs in the Context of Their Preparation for Independent Living” presents the theoretical foundations of key concepts regarding the problem of socialization (the essence of socialization, the main factors of students’ social formation, the features of professional self-determination of students in special schools).

Section 2 “Features of Professional Competencies of Students with Special Needs in the Context of Their Social Formation” presents the methodology and results of the ascertaining stage of the study, analyzes the features of professional competencies of students with special needs according to the main defined parameters: awareness, stability, prospects, adequacy.

Section 3 “Ways to Improve the Preparation of Students with Special Needs for Independent Living in the Process of Professional and Labor Socialization” presents the methodology and results of the formative stage of the study, and proposes methodological recommendations for improving the preparation of students with special needs for independent living.

Keywords: special educational institution, socialization, personality formation, life competencies, professional competencies, correctional and developmental work.

ЗМІСТ

Вступ……. 9
Розділ 1. Проблема соціального становлення учнів з особливими потребами в контексті їхньої підготовки до самостійного життя…… 14
1.1. Сутність процесу соціалізації в психолого-педагогічних дослідженнях... 14
1.2. Основні чинники соціального становлення дитини…….……..... 20
1.3. Професійне самовизначення учнів спеціальної школи як основа їхнього соціального становлення..... 30
1.4. Проблема вибору професії учнями з особливими потребами в процесі їхньої підготовки до самостійного життя ……..…….. 33
Висновки до першого розділу…….…... 36
Розділ 2. Особливості професійних компетентностей учнів з особливими потребами в контексті їхнього соціального становлення ……..… 38
2.1. Організація та методика констатувального експерименту……..… 38
2.2. Результати дослідження та їх аналіз…….…. 41
Висновки до другого розділу…….…… 47
Розділ 3. Шляхи удосконалення підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя в процесі професійно-трудової соціалізації…….. 49
3.1. Організація та методика формувального експерименту…….……. 49
3.2. Результати дослідження та їх аналіз…….……. 54
3.3. Методичні рекомендації щодо підвищення підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя …….. 59
Висновки до третього розділу…… 64
Висновки…….. 65
Список використаних джерел…… 71

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному житті відбувається багато змін: соціальних, економічних, політичних. Суттєві зміни проходять і в освіті України. Головною метою сучасності є формування людини, яка може не тільки адекватно реагувати на зміни в державі, але й своєчасно орієнтуватися в оточуючій дійсності, тобто бути соціально підготовленою до самостійного життя в соціумі, бути стресостійкою до його негараздів. Отже, це вимагає формування відповідних життєвих компетентностей у школярів, передусім у випускників, які стоять на порозі самостійного життя.

Особливого значення це набуває у роботі з дітьми з особливими потребами, які складають групу соціального ризику, не можуть адекватно реагувати на виклики життя і потребують ретельної уваги і допомоги з боку суспільства і насамперед освітніх закладів, які опікуються їхнім станом і здійснюють соціальну допомогу і навчання. Діти цієї категорії самостійно не в змозі розв’язати жодне соціальне питання і потребують спеціальної допомоги з боку педагогів, оскільки сім’я, як головний інститут соціалізації, втрачає свої функції.

Саме тому перед спеціальною школою стоїть завдання підвищення ефективності підготовки випускників до самостійного життя і праці, розв’язання якого нерозривно пов’язане із соціальним плануванням та керівництвом соціальними процесами, тобто з їхньою соціалізацією взагалі. Одним з напрямів соціалізації, який має особливе значення для випускників з особливими потребами, стає їх самовизначення, насамперед професійне. Самовизначення школяра є складним, всебічним процесом становлення його як суб’єкта суспільного життя, трудової діяльності і припускає спрямовану реалізацію планів, намірів, бажань в дійсному житті на основі та з урахуванням його індивідуальних якостей і здібностей.

Збільшення чисельності дітей, які мають різноманітні порушення

психофізичного розвитку внаслідок впливу негативних соціально-економічних, екологічних, демографічних, медико-біологічних чинників не може не турбувати суспільство. Це явище, спільне для різних країн світу, є особливо актуальним для сучасної України і, зокрема, для нашого регіону.

Безумовно, дітям, які позбавлені повноцінного життя через важкі захворювання, необхідна увага, підтримка і турбота. Але їм потрібна не тільки матеріальна і медична, а й корекційно-педагогічна допомога. Суспільство повинне допомогти їм пройти соціалізацію, тобто відчути себе рівноправними членами соціуму, дати їм можливість повноцінно розвиватися, навчатися, займатися улюбленими справами, набути професійну кваліфікацію.

Особлива роль в цьому процесі належить педагогічній практиці, перед якою стоїть завдання підготувати учнів, які закінчують школу, до самостійного життя, здійснити їхній адекватний вибір, тобто напрям, допомогти їм визначити свої плани відповідно до перспектив суспільного розвитку і особистих індивідуальних можливостей і інтересів, що викликає значні труднощі передусім у випускників спеціальних шкіл, які недооцінюють роль професійної підготовки в школі, не можуть адекватно зіставити свої можливості з потребами суспільства, особливо під впливом нових соціально-економічних умов.

Однією з причин такого положення є недостатнє соціальне становлення учнів в умовах спеціального закладу освіти і насамперед невизначення їхніх професійних планів, якими керуються випускники, вступаючи в самостійне життя, і які найбільш впливають на якість соціалізації.

Проблемі соціалізації, соціального становлення дітей, у психології й педагогіці, соціології присвячено ряд досліджень (Г. Авер’янова [1], І. Бех [5], Е. Власова [13], Н. Головатий [18], Е. Головаха [19], П. Горностай [21], Н. Заверико [26], Г. Костюк [36], Т. Кравченко [37], В. Москаленко [47], Ж. Петрочко [14], І. Рогальська [63] та ін.).

У сучасній спеціальній педагогіці питання, пов’язані з проблемою соціального становлення особистості, соціалізації взагалі, висвітлено в працях

В. Бондаря [9], А. Висоцької [12], С. Горбенко [20], В. Засенка [28,29], М. Лукашевича [42], І. Матющенко [46], Г. Мустафаєва [51], В. Синьова [64], Є. Синьової [66], І. Татьянчикової [73], О. Хохліної [76] та ін.

Певні аспекти, які стосуються проблеми соціалізації, розглядаються в роботах, присвячених вивченню особистості дитини з психофізичними порушеннями, її соціальної та трудової адаптації, профорієнтації учнів спеціальних шкіл, їх самовизначення (Ю. Бистрова [6], В. Бондарь [8], А. Висоцька [11], О. Глоба [16], В. Левицький [39], В. Липа [40], Г. Мерсіянова [50], О. Панагушина [55], А. Раку [61], В. Синьов [65], І. Татьянчикова [73], К. Турчінська [74], О. Хохліна [75] та ін.).

Підготовка учнів до самостійного життя і у зв'язку з цим удосконалення роботи спеціального закладу освіти щодо соціалізації набуває особливої значущості для дітей цієї категорії тому, що їхня інтеграція у різні сфери життєдіяльності відбувається тільки в результаті спеціального навчання і виховання, а оскільки професійне визначення є основою соціалізації школярів, їхньої соціально-трудової адаптації, то в своєму дослідженні ми розглядали саме цей аспект.

Отже, формування професійних уявлень у школярів з особливими потребами є найважливішим напрямом корекційної роботи, спрямованої на підготовку учнів цієї категорії до самостійного життя, що дає підстави відносити зазначену проблему до актуальних в сучасній психології й педагогіці. Все це обумовило вибір теми нашого дослідження: «**Соціальне становлення учнів з особливими потребами як основа їхньої підготовки до самостійного життя»** та розглядати її в контексті соціалізації учнів.

Метою нашого дослідження ми визначили підвищення ефективності підготовки учнів з особливим потребами до самостійного життя в процесі їхнього соціального становлення впродовж соціалізації шляхом розроблення системи роботи, спрямованої на формування професійних компетентностей.

Відповідно до мети дослідження поставлено наступні **завдання:**

1. Зробити аналіз психолого-педагогічної літератури щодо зазначеної

проблеми.

2. Розробити методику вивчення професійних компетентностей в учнів з особливими потребами.

3. Розробити і експериментально апробувати корекційну програму з формування професійних компетентностей в учнів з особливими потребами.

4. Визначити вплив формування професійних компетентностей на якість соціалізації учнів спеціальної школи.

Об'єктом дослідження ми обрали процес соціального становлення учнів з особливими потребами.

Предметом дослідження – педагогічні умови і методичні прийоми формування професійних компетентностей в учнів спеціальної школи в процесі їхньої соціалізації.

Для розв'язання вказаних завдань використовувалися **методи дослідження:** аналіз загальної і спеціальної психолого-педагогічної літератури; вивчення продуктів діяльності школярів; спостереження; бесіда; опитування (інтерв'ю, анкетування); вивчення шкільної документації; вивчення передового педагогічного досвіду; констатувальний і формувальний експеримент; якісний і кількісний аналіз даних дослідження методом математичної статистики.

Емпірична база дослідження. У дослідженні приймали участь 20 учнів старших класів і 10 педагогів Комунального закладу «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що в роботі: доведено можливість підвищення ефективності підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя в процесі їхньої соціалізації шляхом формування в них професійних компетентностей; визначено особливості вивчення професійних компетентностей за основними параметрами (усвідомленості, реальності, перспективності, широти); представлено систему формування професійних компетентностей в процесі виховної роботи в спеціальному закладі освіти; доведено ефективність поетапної реалізації запропонованої корекційно-виховної роботи.

Практична значущість отриманих результатів. Отримані дані щодо особливостей соціалізації учнів з особливими потребами і корекційно-розвивальна програма, спрямована на формування в них професійних компетентностей, можуть використовуватися в навчально-виховному процесі спеціальних загальноосвітніх шкіл з метою підвищення ефективності соціального становлення, соціалізації взагалі дітей зазначеної категорії на підставі врахування їх індивідуально-психологічних особливостей та психофізичних можливостей.

Результати дослідження впроваджено у практичну діяльність Комунального закладу «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (80 найменувань).

Робота містить 6 таблиць на 3 сторінках, 1 рисунок на 0,5 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок, основний текст викладено на 62 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В КОНТЕКСТІ ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ

1.1. Сутність процесу соціалізації в психолого-педагогічних дослідженнях

Проблема соціалізації особистості та її аспекти все більше привертають увагу суспільства, педагогів і науковців, а саме поняття «соціалізація» стало одним із провідних у соціології, соціальній педагогіці, соціальній психології, філософії та інших науках, що зумовлено необхідністю системного розгляду феномену розвитку людської особистості, особливо в нових соціально-економічних умовах, вивчення його особливостей і закономірностей.

Тенденції глобалізації динамічного розвитку соціальних процесів супроводжуються як позитивними, так і негативними явищами становлення нового суспільства, актуалізують вироблення нової філософії життя і парадигми педагогіки, орієнтованих на більш повне врахування нетрадиційних форм взаємин між поколіннями, які формуються на нових культурних цінностях.

З прискоренням інформаційного, технічного і соціально-економічного розвитку суспільства основу життєвих цінностей формують сучасність і майбутнє: діти все менше орієнтуються на традиції попередніх поколінь і більш довіряють однолiткам з референтної групи, що загострює «проблему батьків і дітей»; прагнуть до соціальної успішності й матеріального благополуччя, далеко не завжди пов’язуючи їх із планами на офіційну сім’ю та її стабільність.

Політична нестабільність, міжнаціональні протиріччя, інтеграція культур супроводжуються кризою ідентифікації особистості і проблемами її культурного самовизначення, вироблення соціальної позиції, засвоєння і

повноцінної реалізації соціальних ролей. Подібні проблеми виникають і в прийомних сім'ях, де виникає конфлікт різних культур, зокрема, на побутовому, регіональному і етничному рівнях.

Сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв'язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому. Тільки соціально прийнятна соціалізація надає можливість людині повноцінно існувати в сучасному світі.

Дослідженням різних аспектів процесу соціалізації займалися вчені: Т. Алексєєнко [3], Ю. Бистрова [6], М. Варій [10], О. Глоба [16], Н. Головатий [18], Е. Головаха [19], Н. Заверико [26], Т. Кравченко [37], Н. Лавриченко [38], В. Москаленко [47], О. Панагушина [55], І. Рогальська [63], І. Татьянчикова [73], О. Хохліна [78] та ін.

Поняттям «соціалізація» різні дослідники виділяють ті чи інші сторони цього процесу залежно від аспекту і мети, яка ставиться в дослідженні. Зміст поняття «соціалізація» деякі автори бачать у тому, що це процес входження індивіда в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій.

Для розуміння безперервності соціального розвитку особистості важливим, на думку В. Москаленко, є розрізнення понять «соціалізація» і «соціалізованість» [47, с. 190]. Неспрямована, або стихійна форма соціалізації – «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні.

Процес розвитку людини представники різних філософських течій пояснюють по-різному. Представники ідеалістичної філософії вважають, що розвиток людини є процесом стихійним, некерованим, спонтанним; розвиток відбувається незалежно від умов життя, він детермінований лише «вродженою потенцією»; розвиток людини фатально зумовлений її долею, в якій ніхто нічого змінити не може – це лише невелика частина думок. Науково-матеріалістична філософія трактує розвиток як властивість живої матерії, що

притаманна їй одвічно завдяки властивим матерії руху і саморуху. Результатом розвитку є становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

Соціальне становлення особистості не завершується, воно продовжується безперервно протягом усього життя. Йому властива внутрішня динаміка здобутків і втрат (Г. Костюк), безмежність саморозкриття особистості. На думку автора, соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як у освітніх закладах, так і поза ними [36].

Обставини, умови, які спонукають людину до активності, дії називають факторами соціалізації. У вітчизняній і західній науці є різні класифікації факторів соціалізації. Основні фактори соціалізації об'єднують у три групи: макрофактори, мезофактори, мікрофактори [73]. На думку авторки, головними трансляторами соціальних і культурних цінностей були і залишаються батьки дитини. Протягом усього життя людини діють такі фактори соціалізації, як етнос, ментальність; регіон, село.

На відміну від психології, соціологія розглядає людину не як неповторну індивідуальність, а в сукупності її соціально-типових якостей.

Загальні соціальні умови існування активно впливають на якості особистості як об'єкта соціальних взаємозв'язків та їх діяльного суб'єкта. На думку В. Москаленко [47], важливим компонентом впливу на особистість виступають економічні відносини. Авторка виділяє ще один компонент загальних умов існування особистості – рівень розвитку громадянського суспільства, соціально-політичний устрій, стан інших соціальних інститутів (наприклад, освіта).

Значний внесок у розроблення теорії соціалізації зробила О. Хохліна [78]. Основу її концепції складає розуміння соціалізації як процесу інтеграції індивіда у соціальну систему шляхом «вбирання» у себе загальних цінностей, у результаті чого слідування загальнозначущим нормам поведінки стає потребою індивіда, елементом його мотиваційної структури.

У своїх наукових працях В. Москаленко розглядає соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, певної системи соціальних ролей і

культури [47].

При цьому основними інститутами соціалізації визнають систему освіти та виховання. На думку Е. Головахи, виховання є провідним і визначальним початком соціалізації [19].

Сучасні психологи та педагоги дотримуються думки, що процес соціалізації триває все життя, і розрізняють кілька його стадій: дотрудову, трудову та післятрудову. Важливу роль для організації виховного процесу становить положення О. Хохліної про стадії соціалізації. Особистість набуває свого соціального розвитку в умовах закладу освіти на стадіях адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки [76].

І. Рогальська [63] виокремлює основні сфери, в яких розгортається весь зміст процесу соціалізації особистості: діяльність, спілкування і самосвідомість. Проте, навчання і пристосування до середовища відбувається протягом усього життя. В кожній окремій фазі людина мусить здійснювати переходи і долати певні кризи. Різні етапи життєвого шляху людини за своєю природою мають не стільки біологічний, скільки соціальний характер. На них впливають культурні особливості, а також матеріальні обставини, за яких минає життя індивіда в суспільстві того чи іншого типу. Щодо діяльності, то протягом свого соціального становлення, індивід має справу з розширенням «каталогу» діяльностей, тобто оволодіння все новими і новими видами діяльності.

У сучасної людини, як підкреслює І. Рогальська [63], безліч різноманітних видів діяльності, число яких приблизно відповідає кількості наявних потреб. Перерахувати всі людські потреби дуже складно, і тому визначають параметри, користуючись якими, можна давати характеристику видів діяльності. Цих параметрів три:

1) сила потреби – значення відповідної потреби для людини, її актуальність, частота виникнення і спонукальний потенціал;

2) кількість потреб – це число різноманітних потреб, які є у людини і які час від часу стають для неї актуальними;

3) якість, або своєрідність, потреб – параметри та об’єкти, за допомогою

яких та чи інша потреба може бути досить повно задоволена у людини, а також переважаючий спосіб задоволення цієї та інших потреб.

Можна описувати і класифікувати види діяльності за допомогою цих параметрів. Але є й інший шлях узагальнити і виділити основні види діяльності, які властиві всім людям. Вони будуть відповідати загальним потребам, а точніше – видам соціальної активності людини. Це – гра, навчання і праця [63].

Гра – вид діяльності, результатом якого не є виробництво якогось матеріального чи духовного продукту. Розрізняють такі види гри:

а) індивідуальні – грою зайнята одна людина;

б) групові – включають декількох учасників;

в) предметні – включають в ігрову діяльність деяких предметів;

г) сюжетні – розгортаються за певним сценарієм, відтворюючи його в деталях;

д) рольові – поведінка людини обмежена роллю, яку вона бере на себе в грі;

е) ігри за правилами – регулюються певною системою правил поведінки учасників.

Нерідко в житті зустрічаються змішані типи ігор: предметно-рольові, сюжетно-рольові тощо.

Для дітей дошкільного віку – гра є провідним видом діяльності, оскільки в ній відбуваються якісні зміни у свідомості особистості. Гра в цей період здійснює розвиваючий вплив на дитину. Дошкільник оволодіває певними діями з іншими людьми, формуються навички і уміння соціальної поведінки, засвоюються основні морально-етичні норми і правила суспільного життя, розвивається мотиваційно-потребова сфера дитини. Гра сприяє становленню і розвиткові мови, пам’яті сприймання, мислення, творчої уяви. Гра – це діяльність, в якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і в узагальненій формі, в ігрових умовах, відтворюють діяльність дорослих і відносини між ними, таким чином здобуваючи засвоюючи соціальний досвід.

Учіння – це вид діяльності, мета якого є набуття людиною певних знань, умінь і навичок, насамперед, соціальних. Ця діяльність є найбільш значущою в період шкільного життя дитини, коли школяр цілеспрямовано оволодіває науковим і культурним досвідом, накопиченим людством, засвоює абстрактні, теоретичні поняття, вчиться аналізувати, узагальнювати, логічно мислити. В процесі навчання у дитини формується самооцінка (на основі рефлексії), світогляд, самосвідомість та ін. Навчальна діяльність є прямим засобом психічного розвитку індивіда, основою його соціального становлення.

Праця – створення і вдосконалення знарядь, що сприяє підвищенню продуктивності праці, розвитку науки, виробництва, технічної й художньої творчості. Актуальності цей вид діяльності набуває в період зрілості, коли людина оволодіває певним досвідом через професійне становлення, практичну діяльність. У праці людина стверджує себе як особистість, реалізує свій потенціал, вдосконалюється, саморозвивається.

Друга сфера соціалізації – спілкування, розглядається в контексті діяльності, що само собою розуміється, оскільки воно тісно пов’язане і знаходить своє вираження в зміні ієрархії мотивів діяльності [73].

Отже, рівень вивченості проблеми соціалізації у сучасній вітчизняній спеціальній педагогіці навряд чи можна визначити таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. Найменшою мірою вивчені роль і можливості системи виховання щодо забезпечення успішного соціального становлення особистості, тобто соціалізації взагалі. Не з’ясовано до кінця рушійні сили, механізми соціалізації індивіда. Актуальним напрямом нашого дослідження ми визначили забезпечення соціалізації учнів з особливими потребами завдяки формуванню в них адекватних професійних уявлень, вибору професії в умовах спеціального закладу освіти з урахуванням психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей школярів.

1.2. Основні чинники соціального становлення дитини

На процес соціалізації, який може бути стихійним або керованим, тобто спеціально організованим, впливає комплекс чинників (факторів). Чинники соціалізації – це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність, тобто від дії певних чинників напряму залежить успішність її соціального становлення [71].

Згідно з класифікацією, виділяють три групи чинників соціалізації:

- макрофактори (космос, планета, світ, країна, держава, суспільство);

- мезофактори (етнос, місце і тип поселення – регіон, село, місто; засоби масової комунікації – радіо, телебачення, газети і т. ін.);

- мікрофактори (сім'я, групи однолітків, сусідство, навчальні, професійні, суспільні групи) [71].

Крім того, на соціалізацію особистості впливають суб'єктивні фактори, тобто ті особливості, які пов'язані, з одного боку, з її природними задатками (біологічні чинники), а з другого – з індивідуальними рисами, які вже є у неї (психологічні чинники). При цьому в процесі своєї життєдіяльності, яка відбувається у межах макро-, мезо- і мікрофакторів, особистість зазнає на собі їхній вплив, вибірково засвоюючи відповідні соціальні норми і культуру, що сприяє формуванню у неї певної соціальної спрямованості і розвитку індивідуальності взагалі.

Безумовно, макрофактори є тими чинниками, які справляють серйозний вплив на соціалізацію всього людства, але необхідно враховувати, що найбільше впливають на кожну особистість передусім соціальні чинники (мікрофактори): сім'я, школа, позашкільні заклади, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення), спілкування з оточуючими людьми.

Слід зазначити, що чинники соціалізації – це середовище, яке не є чимось спонтанним і випадковим. Воно повинне бути спроектоване, добре організоване і навіть побудоване, тобто в ідеалі – це середовище, яке розвивається і надає можливість особистісного соціального зростання кожному

індивіду в плані самореалізації, свободи творчості, естетичного і морального розвитку.

На всіх стадіях соціалізації вплив суспільства на особистість здійснюється або безпосередньо, або через групу, але через норми, цінності та знаки, тобто суспільство і група передають особистості певну систему соціальних норм і цінностей за допомогою знаків. Ті конкретні групи, в яких особистість залучається до системи норм і цінностей і які виступають своєрідними трансляторами соціального досвіду, називаються інститутами соціалізації.

Соціалізація і розвиток дитини відбуваються під впливом різноманітних соціальних інститутів: сім'ї, школи, позашкільних закладів. У період раннього дитинства особливу роль відіграють сім'я і дошкільні заклади, в шкільному віці основним інститутом соціалізації є школа, яка забезпечує учню не тільки освіту і яка вже сама є найважливішим елементом соціалізації, але й, крім цього, школа зобов'язана підготувати дитину до життя у суспільстві. Школа також надає учню можливість спілкування не тільки з дорослими (вчителями), але й з однолітками, що також виступає як своєрідний і не менш важливий інститут соціалізації, оскільки приналежність до групи однолітків допомагає школяру досягти певної внутрішньої і зовнішньої незалежності, затвердити своє «Я».

Під впливом певних факторів соціалізація може відбуватися різними способами: інституціональним, традиційним, стилізованим, міжособистісним, рефлексивним [73].

Інституціональний спосіб реалізується через систему суспільного виховання, в першу чергу через інститути суспільства, школу і різні позашкільні заклади, а також засоби масової інформації.

Традиційний спосіб передбачає соціалізацію школяра і розвиток його особистості у сім'ї та найближчому соціальному оточенні (родичі, сусіди) на основі засвоєння дитиною цінностей, еталонів, поглядів, які характерні для цього оточення.

Стилізований спосіб пов'язується з впливом вікової субкультури, тобто

соціалізація здійснюється завдяки комплексу цінностей і поведінкових проявів (естетична культура, стиль життя), які є типовими для осіб певного віку. При цьому субкультура впливає на школяра настільки, наскільки групи однолітків є для нього важливими і референтними.

Міжособистісний спосіб пов'язується зі спілкуванням школяра з особами, які є для нього суб'єктивно визначальними. Це передусім батьки (частіше всього – матір), вчитель, шановний дорослий чи однолiток. У процесі такого спілкування відбувається ідентифікація школяра з конкретною людиною при некритичному сприйнятті її поглядів, відносин, установок.

Рефлексивний спосіб – за основу береться внутрішній діалог (рефлексія), в якому школяр розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті чи інші цінності, притаманні різним інститутам соціалізації, сім'ї, однолiткам.

При цьому зазначені способи по-різному впливають на аспекти життя школярів. Якщо мова йде про сферу дозвілля, вільного часу, то головним є стилізований спосіб. При цьому стандарт і стиль майбутнього життя формуються під впливом традиційного способу. У певні вікові періоди становлення особистості також задіяно різні способи: у молодших школярів переважна роль віддається традиційному способу, у підлітковому віці – міжособистісному і рефлексивному, у старшому шкільному – стилізованому.

Одним з найважливіших чинників соціалізації дитини є сім'я (В. Засенко [28], А. Капська[31], Т. Кравченко [37], Н. Лавриченко [38], В. Москаленко [47], А. Раку [61], І. Рогальська [63], І. Татьянчикова [71] та ін.). Сім'я характеризується як складне соціальне утворення, яке, з одного боку, розглядається як специфічний соціальний інститут, а з другого – як мала соціальна група. Існування сім'ї, як соціальної спільності і як фактора соціалізації, обумовлюється потребою людей у сімейному образі життя. Сім'я залишається головною формою особистісної задоволеності соціальної потреби у відтворенні населення.

Утім, в останній час, на сучасному етапі розвитку суспільства, простежується чітка тенденція до зменшення потреби сім'ї у дітях, що суттєво

позначається на демографічній ситуації не тільки в нашій країні, але й у світі. Сьогодні сім'я опинилася у кризовій ситуації, коли спостерігається обмеження її умов існування, матеріальних і духовних ресурсів, необхідних їй для виживання та адекватного входження в культуру суспільства, діяльності в ньому, тобто поширюється таке явище, як соціальна депривація.

Сім'я відіграє вирішальну роль у ефективності соціалізації дитини на всіх її вікових етапах розвитку. Виділяють декілька аспектів такого впливу, а саме: сім'я забезпечує фізичний і емоційний розвиток людини; сім'я впливає на формування психологічної статі дитини, оскільки саме у сім'ї йде незворотний процес статевої типізації, особливо в перші три роки життя дитини; сім'я бере на себе провідну роль у забезпеченні розумового розвитку дитини, який напряму залежить від статусу сім'ї (благополучна – неблагополучна), а також робить серйозний вплив на відношення дітей до навчання і здебільшого визначає його успішність; сім'я суттєво впливає на оволодіння дитиною соціальними нормами, особливо коли йдеться про виконування сімейних ролей; саме в сім'ї формуються фундаментальні ціннісні орієнтації людини, які в подальшому визначають стиль її життя, сфери і рівень домагань, життєві устремління, плани і способи їх досягнення; сім'я відіграє суттєву роль у процесі соціального розвитку дитини, оскільки її підтримка, схвалення, байдужість або засудження позначаються на соціальних домаганнях дитини, допомагають адаптуватися до мінливих обставин життя, встояти в плинних соціальних умовах [73].

До причин, що знижують соціалізаційні можливості сім'ї, відносяться «…незнання батьками сучасних технологій сімейного виховання дітей, мета яких полягає в поліпшенні внутрішньо сімейних відносин, створенні сприятливих умов для функціонування сімейного колективу, усуненні підґрунтя сімейних конфліктів як між самими дорослими членами родини, так і між батьками та дітьми. Відсутність у батьків педагогічної культури (або її недостатній рівень) призводить до того, що сімейне виховання здійснюється «всліпу», що негативно позначається на дитині, на її соціалізованості» [37,

с. 135].

Ще більш загострюється проблема соціалізації дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями, оскільки вони здебільшого виховуються у неблагополучних сім'ях або і зовсім поза сім'єю, в закладах інтернатного типу. За даними досліджень Т. Кравченко, це означає, що «…з урахуванням соматичного і психічного здоров'я, з урахуванням обтяженої спадковості, сприятливого протікання пренатального розвитку, важких умов життя у ранньому віці, діти, які народились і виросли в таких сім'ях, складають за суттю «групу риску» [37, с. 4-5]. Крім того, підкреслює авторка, оскільки такі діти виховуються поза сім'єю, вони мають специфічні психологічні особливості, їхній розвиток і соціалізація йдуть особливим шляхом.

Відсутність або неадекватність сім'ї провокують значні відхилення у поведінці та їхньому особистісному розвитку. Таким дітям у цілому притаманна одна характерна риса – порушення соціалізації у широкому проявленні: невміння вести себе на побутовому рівні (навіть за столом), відсутність навичок гігієни, неспроможність адаптуватися до незнайомого середовища, до нових обставин, відсутність ціннісних орієнтацій, агресивність, втрата інтересів до праці; відсутність норм моралі, прийнятих у суспільстві, втрата інтересів до знань, погані звички тощо. Навіть, якщо дитина виховується у сім'ї, але у неблагополучній, позитивних зрушень у неї практично не спостерігається, оскільки така сім'я здебільшого гальмує або деформує соціалізаційний процес – залежно від системи моральних цінностей, які в ній домінують.

Отже, сім'я – це перший соціальний простір, в якому дитина отримує соціальний досвід, це база, фундамент всіх соціальних зв'язків, які їй належить встановити і створити. Тому ефективність соціального становлення у першу чергу залежить від системи відносин «батьки-дитина». Відтак, відбувається заміщення головного інституту соціалізації – сім'ї, освітнім закладом, що призводить до утруднення процесу їхньої соціалізації. Ось чому виховні, освітні і реабілітаційні заклади, в сфері діяльності яких здійснюється

спрямований вплив на дітей з особливими потребами, повинні відігравати важливу роль в керуванні процесом соціального розвитку своїх вихованців і досягненні ними загального рівня соціальної переконливості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури [6, 12, 15, 16, 20, 23, 31, 34, 35, 39, 40, 51, 61, 66, 70, 72, 73, 76, 79 та ін.] дає підстави визначити фактори, які утруднюють соціалізацію вихованців таких закладів:

- особливий соціальний статус дитини – вона нічия, у неї нікого немає, ніхто нею не цікавиться, і вона нікому не потрібна;

- наявність у більшості учнів відхилень стану здоров'я, розумового і психічного розвитку;

- наявність дефіциту індивідуального спілкування з близькими дорослими;

- обмеження соціальної активності дитини;

- недостатнє включення в різні види корисної для дітей практичної діяльності, яке приводить до депривації;

- наявність обмежень у сфері реалізації засвоєних соціальних норм і соціального досвіду;

- жорстка регламентація організації життя дітей, пригнічення самостійності та ініціативності, неможливість проявляти саморегуляцію і внутрішній самоконтроль;

- своєрідний характер спілкування з однолітками, необхідність адаптуватися до великої кількості одноліток одразу, що призводить до емоційної напруги, стану тривоги, посилення агресії;

- обмеженість контактів дітей, їх ізольованість, усунення від реального життя;

- пригніченості свого «Я» (використання «Ми» замість «Я»).

Наступним, не менш важливим чинником, який впливає на процес соціального становлення особистості, тобто соціалізації взагалі, є навчання і виховання, які здійснюються основним інститутом соціалізації – школою. Школа забезпечує учню систематичну освіту, яка вже сама стає вагомим

елементом соціалізації, але крім цього, школа зобов'язана підготувати людину до життя у суспільстві і в більш широкому розумінні. Порівняно з сім'єю, школа у більшій мірі залежить від суспільства і держави, хоча ця залежність може проявлятися по-різному.

Отже, школа – це заклад освіти, що забезпечує потреби громадян у загальній середній освіті завдяки процесу навчання. Школа – це простір життя дитини, в якому вона набуває навички соціальної поведінки, засвоює певні соціальні норми, прийняті у суспільстві, отримує можливість спілкування не тільки з дорослими, а й з однолітками, що вже само по собі виступає як найважливіший інститут соціалізації; набуває досвіду визначення і реалізації життєвих рішень.

При цьому, як підкреслює Т. Кравченко, визначальною рисою школи, як інституту соціалізації, є її відкритість перед суспільством, а зміст навчально-виховного процесу «… має забезпечувати швидку адаптацію випускників у самостійному житті, набуття ними в шкільні роки вмінь цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави [37, с. 141].

Безумовно, що освіта – важлива і неодмінна умова соціалізації особистості. Якщо йдеться про навчання і виховання, то на перший план виходить саме навчання, оскільки знання є основою виховного процесу. Втім, неможливо відкидати і значення виховання, оскільки сучасна загальноосвітня школа орієнтується не тільки на забезпечення засвоєння учнями певної сукупності знань, а й на всебічний розвиток дитини як цілісної особистості, що йде у контексті особистісного підходу (В. Рибалка), тобто у центрі навчально-виховного процесу школи стоїть особистість, яка володіє соціальними знаннями, вміннями й навичками, які допоможуть їй «…не лише пристосуватися до навколишнього середовища, а й творчо реалізувати закладені в ній здібності…» [62, с. 14]. Саме тому на перший план освітньої політики сьогодення виходять завдання розвитку та формування особистості та індивідуальності дітей, створення умов, які забезпечать особистісно-

орієнтований підхід до розвитку здібностей кожного школяра. При цьому свідома і цілеспрямована соціалізація учнів – це головне завдання школи, невід'ємний елемент навчально-виховного процесу школи на сучасному етапі.

Відтак, мета шкільної соціалізації полягає в тому, щоб «…допомогти вихованцеві вижити в складному світі, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, знайти шляхи найефективнішої самореалізації в ньому, усвідомити себе як члена суспільства, навчити успішно взаємодіяти з іншими членами суспільства та протидіяти негативним впливам середовища» [37, с. 179-180].

Отже, шкільна соціалізація передбачає: формування в учнів базових ціннісних орієнтацій; створення передумов для засвоєння школярами соціальних норм; вибудову соціалізації на більш-менш однозначному виконанні правил; формування переважно мотивації поведінки; запровадження соціалізації в спеціально організований педагогічний процес школи, у ситуації колективної діяльності, спілкування і творчості дітей [73].

Особливої актуальності шкільна соціалізація набуває для дітей з особливими потребами, оскільки сім'я, як головний інститут соціалізації, здебільшого не виконує своєї основної ролі. У цьому зв'язку спеціальний заклад освіти робить вирішальний вплив на результат їхньої соціалізації. Діти зазначеної категорії отримують у школі не тільки знання, але й навички, які необхідні для життя у соціумі. Включення людини з обмеженими можливостями життєдіяльності в соціальне середовище, підготовка до самостійного і незалежного життя у суспільстві є однією з найважливіших завдань системи спеціальної освіти.

Утім, наявність військових дій на території України, складні соціальні і економічні процеси, характерні для розвитку сучасного суспільства в останні роки, відбиваються насамперед на положенні найбільш уразливої її частини – дітях з особливими потребами. Сьогодні вочевидь проявляються тривожні тенденції в характеристиці таких дітей і підлітків. Виходячи із шкіл-інтернатів, вихованці стають асоціальними особистостями: залежними, неспроможними до

самостійного життя, емоційно жорстокими і здебільшого агресивними, тобто вони зазнають суттєвих труднощів в адаптації до навколишнього світу. Такий тип особистості формує сама система цінностей всього життя у закладах інтернатного типу. Саме тому у суспільстві відбувається поступовий перехід від навчання у таких закладах.

Досвід роботи з дітьми з особливими потребами дає можливість констатувати, що сьогодні на перший план виходять проблеми не матеріальні, а психологічні. Діти, які живуть і навчаються у таких закладах, копіюють ту модель соціальної поведінки, яку вони бачать постійно, щодобово – жорстка вертикаль залежності, домінування авторитарної системи тощо. Ось чому категорія дітей з психофізичними порушеннями повинна засвоювати достатньо великий об’єм соціалізації, оскільки він дасть можливість їм підготуватися до самостійного життя і, не розраховуючи на підтримку батьків, бути спроможними будувати своє життя, використовувати свої внутрішні резерви, реалізувати життєві плани. І допомогти в цьому таким дітям у більшості випадків може і повинна спеціальна школа.

Педагогічний колектив перш за все повинен спрямувати свої зусилля на учня, забезпеченні його соціальної компетенції, на навчанні дитини можливостей виживати в різних умовах життя, вести самостійний спосіб життя, допомогти визначитися професійно з урахуванням задатків, здібностей і схильностей дитини. Реалізації цих завдань повинна підпорядковуватися вся діяльність спеціального закладу освіти.

Не менш важливим фактором, який впливає на соціалізацію дитини, є її спілкування з однолітками**,** яке відбувається у дитячому садочку, школі, різних неформальних дитячих та підліткових об’єднаннях. Спільність однолітків – це сукупність різних малих груп. Слід зазначити, що в останні десятиріччя групи однолітків стали одним з визначних мікрофакторів соціалізації. Їх роль значно підвищилась під впливом певних обставин: урбанізації, перетворення великої сім’ї у малу, збільшення термінів навчання і обов’язкова середня освіта, незалежність дітей від батьків, поява незалежних джерел впливу на молоде

покоління. Все це обумовило зростання автономності юнацтва у суспільстві. Відособлення школярів у своєрідне суспільство однолітків проявляється в певних нормах соціальної поведінки і взаємовідносин між собою, а також з дорослими.

Саме в шкільні роки суспільство однолітків дає можливість дітям, підліткам і юнакам відчути свою приналежність до великої групи, до її норм і цінностей і таким чином ствердитися через ідентифікацію себе з членами групи.

Таким чином, одну із форм соціальної основи соціалізації діти проходять у неформальних групах, куди входять практично всі діти, підлітки і юнаки. Причому, з віком потреба в таких групах тільки підвищується. Ось чому педагогам необхідно знати основні характеристики груп однолітків, уважно слідкувати за утворенням таких груп, щоб запобігти їх антисоціальному впливу і здійсненню стихійної негативної соціалізації.

Особливого значення набуває вплив однолітків на дитину з особливими потребами. До позитивних результатів такого впливу можна віднести наступне: формування відчуття впевненості, безпеки і власної значущості, засноване на повному схваленні групою, а також можливість емоційної розрядки завдяки взаєморозумінню всіх членів групи. Крім того, група сприяє засвоєнню соціального досвіду життя в колективі, навичок спільної праці і втілення загальних інтересів. У групі однолітків дитина з вадами розвитку бере на себе ті соціальні ролі, які вона неспроможна реалізувати в колі сім’ї, оскільки спеціальний заклад освіти залишається тим місцем перебування, де вона знаходиться тривалий час.

Слід зазначити, що найважливішим фактором середовища, який утруднює соціалізацію людей з особливими потребами, є соціальна дискримінація, яка принципово обмежує їхні шанси на повноцінне життя. Суспільна підтримка – це дуже діюча сила середовища, яка допомагає дітям цієї категорії повірити в себе, полегшує розв’язання багатьох життєвих проблем.

Таким чином, діти з особливими потребами, яких включено в процес соціалізації, повинні розглядатися як цілісність, в якій немає важливих і неважливих елементів. Тільки такий підхід дає можливість адекватного прогнозу ефекту соціалізації, правильного визначення її завдань – як загальних, так і конкретних. І сприяти цьому повинна спеціальна загальноосвітня школа, яка залишається для учнів з психофізичними порушеннями головним інститутом соціалізації, оскільки сім'я не виконує своїх провідних функцій.

Здійснюючи соціалізацію, спеціальний заклад освіти основну увагу звертає на професійне самовизначення, від якого напряму залежить подальше самостійне життя його вихованців.

1.3. Професійне самовизначення учнів спеціальної школи як основа їхнього соціального становлення

Проблема соціального становлення учнів з особливими потребами напряму пов'язана з їх підготовкою до самостійного життя в соціумі, з визначенням у них адекватних соціальних напрямів свого подальшого життя.

На це особливу увагу звертають Т. Алексєєнко [3], А. Висоцька [11], Е. Головаха [19], П. Горностай [21], Н. Заверико [26], А. Капська [31], Т. Кравченко [37], М. Лукашевич [42], С. Максименко [45], В. Москаленко [48], Ж. Петрочко [14], О. Хохліна [76] та ін., які підкреслюють, що проблема соціалізації є однією з найважливіших соціально-педагогічних проблем, що стоять перед суспільством, оскільки від її розв'язання залежить успіх включення старшокласників в самостійне життя і трудову діяльність.

Особливої значущості набуває ця проблема при розв'язанні питань корекції навчання і виховання дітей з особливими потребами, оскільки вони зазнають значних труднощів при визначенні шляхів свого самостійного життя, використанні наявних знань і умінь, набутих у школі, в подальшому житті і передусім в трудовій діяльності. Тому на перше місце виходить проблема

формування саме професійних компетентностей в учнів, які складають основу соціалізації, визначають якість самостійного життя і в більшому ступені, ніж інші, на нього впливають.

Аналізуючи погляди багатьох вчених на поняття «професійні компетентності», слід зупинитися на визначенні, яке приводить Г. Мерсіянова [50]. Вона відзначає, що їх в найбільш загальному вигляді можна визначити як сукупність цілей і завдань на майбутнє, які є засобом і результатом усвідомлення особою потреб, можливостей і співвідношення їх з суспільними вимогами.

Більшість авторів розглядають професійні компетентності як перспективи, які визначає для себе особистість (Ю. Бистрова [6], В. Бондар [9], Е. Головаха [19], В. Левицький [39], В. Липа [40], Г. Мерсиянова [50], О. Хохліна [75] та ін.). Вчені підкреслюють, що правильний вибір професії має першорядне значення для ефективної соціалізації школярів, їх життєвого самовизначення. Вибір професії для молодої людини є однією з найбільш складних і значущих проблем, у розв’язанні яких вона повинна проявити самостійність і відповідальність. Від того, наскільки правильно вибрана професія, залежить ефективність соціалізації людини, якість її подальшого самостійного життя, розкриття її талантів і здібностей. На це особливо звертає увагу В. Левицький, який відзначає, що, перш за все, соціалізація, а слід і соціальна адаптація, пов'язані з професійним самовизначенням і можуть включати весь набір об'єктів вибору професії [39].

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми показав, що старший шкільний вік – один з найскладніших і найбільш важливіших, у плані розвитку особистості, її соціального становлення, періодів, оскільки перед старшокласниками стоять завдання професійного самовизначення, що є основою їхньої підготовки до самостійного життя. Старшокласників традиційно прийнято розглядати тими, хто стоїть на порозі дорослого життя, повними планів і надій на майбутнє.

Згідно з даними Ю. Бистрової [6], О. Глоби [16], І. Татьянчикової [73],

О. Хохліної [76], саме юнацький вік є сенситивним для становлення професійних компетентностей в процесі соціалізації школярів.

При цьому професійні уявлення повинні включати спрямованість на всю майбутню соціальну активність особистості. Уміння визначити свої цілі, тобто знайти самого себе і своє місце в житті – дуже важливий показник особистісної зрілості в юнацькому віці та соціалізації взагалі.

Дослідження доводять, що вибір професії робить людину соціально значущою, визначає сферу діяльності подальшого життя, в якій наочно реалізуються її задатки і здібності. Але разом з тим це означає відмову від багатьох інших видів діяльності. Тому зробити відповідальний вибір – це завдання першочергової значущості.

Теоретичне вивчення професійних компетентностей школярів свідчить про наявність певного зв'язку між ними і цілим рядом чинників. Так, І. Татьянчикова, вивчаючи чинники, що роблять вплив на вибір молоддю професії, виділила, перш за все, соціальне положення, матеріальний добробут сім'ї та рівень освіти батьків. Виявлено, що вплив освітнього рівня батьків набагато вищий, ніж матеріального добробуту сім'ї: чим вищий рівень освіти батьків, тим більша вірогідність, що їх діти збираються продовжувати навчання після школи, і що ці плани будуть реалізовано. На виборі професії позначаються також й соціальна престижність; вік, в якому здійснюється вибір професії; рівень інформованості молодої людини про професію; рівень її домагань. Так, підкреслюється, що у 15-17-річних рівень домагань часто завищений, тому довільно часто вони орієнтуються на професії, які їм недоступні [73].

Отже, можна зробити наступні висновки:

- професійний вибір є основою соціального становлення, соціалізації взагалі і визначає подальший життєвий шлях людини;

- професійні компетентності є складним психологічним утворенням, одним з найважливіших компонентів спрямованості особистості і є сукупністю цілей і завдань на майбутнє;

- становлення професійних компетентностей відбувається в процесі соціального становлення, тобто соціалізації особистості;

- найбільш сприятливим для формування професійних компетентностей є юнацький вік;

- формування професійних компетентностей – це науково обґрунтована система форм, методів, засобів впливу на особистість для сприяння її професійному самовизначенню на основі урахування її психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей.

1.4. Проблема вибору професії учнями з особливими потребами в процесі їхньої підготовки до самостійного життя

У теорії та практиці спеціальної освіти неодноразово ставилося питання гострої необхідності соціалізації учнів з особливими потребами в сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства. У цьому зв’язку акцент робиться на необхідність формування в них професійних уявлень, як головної складової соціалізації. Пояснюється це тим впливом, який надає вибір професії на формування особистості дитини в цілому, на підвищення ефективності її підготовки до самостійного життя, соціалізації взагалі.

Про значущість і важливість розв’язання цієї проблеми говорить пильна увага до неї останнім часом українських учених. Проблема соціального становлення учнів поступово виходить на перший план і в спеціальному закладі освіти.

Вагомий внесок у розроблення питань соціально-трудової адаптації зробив В. Засенко, який визначив соціально-педагогічні основи формування професійних уявлень глухих старшокласників [28]. Питання вивчення особливостей професійних уявлень учнів з інтелектуальними порушеннями представлено в дослідженні І. Татьянчикової [72].

Тим часом, є широке коло досліджень, які мають певне відношення до

зазначеної проблеми (Ю. Бистрова [6], В. Бондар [8], А. Капська [31], В. Левицький [39], Г. Мерсиянова [50], В. Синьов [64], Є. Синьова [66], К. Турчинська [74] та ін.), матеріали яких переконливо доводять, що розв’язання питань професійної адаптації напряму пов’язане з практикою спеціальної організації навчання і виховання школярів у спеціальному закладі освіти, підготовки їх до праці і самостійного життя в цілому. У зв'язку з цим, формування професійних уявлень у цієї категорії учнів набуває особливої актуальності, а погляди вчених на можливості їх формування представляються нам надзвичайно важливими, оскільки, спираючись на них, можна намітити основні напрямки і шляхи такої роботи.

Виходячи з аналізу представлених вище робіт, можна стверджувати, що спеціальне корекційне навчання, спрямоване на практичну підготовку дітей до самостійного життя і праці, на формування у них відповідних знань і умінь, сприяє розв’язанню завдань соціалізації випускників спеціальних шкіл. Встановлено, що ступінь їх підготовленості до життя в умовах звичайного соціального середовища залежить не тільки від засвоєння школярами загальноосвітніх і професійних знань, набуття трудових навичок, але і від спрямованості особистості, а саме: і життєвих установок, ідеалів, інтересів, нахилів і т. ін.

Проте, наявні в спеціальній літературі дані свідчать про те, що останнім часом у спеціальній школі приділяється все ще недостатня увага питанням соціалізації і формування професійних планів, хоча сучасні соціально-економічні умови, особливо під час військових дій, які склалися у країні, вимагають негайного розв’язання цієї проблеми.

Пояснюється це тим, що працевлаштування випускників і включення їх в життя суспільства, утруднено. Особливо гостро стоїть ця проблема на сучасному етапі, коли йде повсюдно скорочення робочих місць і вивільнення малокваліфікованої праці. У таких умовах однією з головних складових підготовки учнів до самостійного життя, безумовно, є оволодіння дітьми доступною професією, правильний й вибір, яка потім буде впливати на їх

подальше життя в цілому з тим, щоб вони не залишилися поза увагою суспільства, були спроможними повноцінно існувати в соціумі.

Аналіз спеціальної літератури і дані практиків дають підстави стверджувати, що цей напрям повинен займати одне з провідних місць в системі корекційної роботи спеціального закладу освіти, оскільки безпосередньо пов'язаний з підготовкою учнів до самостійного життя, інтеграції їх у суспільство.

Центральною ланкою роботи, профорієнтації, повинні стати всебічне вивчення професійних можливостей учнів та їх облік при виборі ними майбутньої професії, їх соціалізації взагалі.

Ось чому, безпосереднє відношення до проблеми, яка нас цікавить, мають дослідження Ю. Бистрової [6], В. Бондаря [9], О. Глоби [16], І. Єременко [25], Г. Мерсиянової [50], І. Татьянчикової [72], К. Турчинської [74], О. Хохліної [75] та ін., в яких відображено питання вибору школярами з психофізичними порушеннями, професії. Підкреслюється, що більшість учнів не мають яких-небудь професійних устремлінь, не представляють свою майбутню професійну діяльність і умови життя в цілому. Вибір професії, в основному, визначається, тією інформацією про спеціальності, тими знаннями, які вони набувають в школі, де нерідко навчають школярів лише тим професіям, на які орієнтовано їхню матеріальну базу, що зводить перелік спеціальностей, придатних для учнів, до мінімуму. Тим часом, в спеціальних дослідженнях доведено можливість їхнього навчання багатьом професіям і спеціальностям у стінах школи [72].

У зв’язку з цим, робиться висновок про необхідність посилення в школах цілеспрямованої роботи щодо соціального становлення учнів із психофізичними порушеннями і правильному вибору ними професії з урахуванням здібностей та індивідуальних можливостей дітей.

Як показує аналіз літератури, все ще недостатньо висвітлено питання, які пов'язано зі сферою професійного становлення учнів з особливими потребами в контексті їхньої сучасної соціалізації. Особливо це стосується прийомів,

способів, напрямів формування професійних компетентностей та їх педагогічним забезпеченням, що є підставою для виділення в нашому дослідженні завдання формування професійних компетентностей у школярів зазначеної категорії в самостійне корекційне завдання, розв'язання якого буде сприяти їхньому соціальному становленню, соціалізації взагалі, що забезпечить можливість повноцінно існувати в соціумі.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дає підстави зробити наступні *висновки:*

1. Соціальне становлення дітей з особливими потребами є основою їхньої підготовки до самостійного життя, що відбувається в процесі формування у них певних життєвих компетентностей. Життєві компетентності є складним психологічним утворенням, одним із важливіших компонентів спрямованості особистості і представляють собою сукупність цілей і завдань на майбутнє. Стрижнем життєвих компетентностей є життєві плани.

2. Юнацький вік – сенситивний період щодо формування життєвих компетентностей. Їх становлення відбувається в процесі певної діяльності.

3. Основу підготовки учнів до самостійного життя складає професійна діяльність, тобто формування у старшокласників професійних компетентностей. Професійний вибір визначає подальший життєвий шлях людини.

4. На процес соціального становлення дітей з особливими потребами впливає комплекс чинників (факторів). Чинники соціалізації – це обставини, які впливають на процес соціалізації людини і які визначають її соціальну поведінку і активність. Найбільше впливають на соціальне становлення дитини соціальні чинники: сім'я, школа, спілкування з оточуючими людьми.

5. Аналіз спеціальної психолого-педагогічно літератури дає підстави

стверджувати, що проблема соціалізації й формування професійних уявлень у школярів з особливими потребами вимагає спеціального вивчення і є дуже актуальною для спеціальної педагогіки, оскільки виходить на розв’язання завдань підготовки учнів до самостійного життя, що особливо гостро встає на сучасному етапі.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В КОНТЕКСТІ ЇХНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ

2.1. Організація та методика констатувального експерименту

На констатувальному етапі нашого дослідження ми ставили завдання вивчити в учнів з психофізичними порушеннями особливостей професійних компетентностей, які більш всього впливають на процес їхньої соціалізації, визначення свого життєвого шляху.

З цією метою нами було розроблено спеціальну методику, спрямовану на реалізацією зазначеного завдання. Ми виходили з розуміння професійних уявлень як сукупності загальних професійних цілей і конкретних завдань на майбутнє, особистих потреб, що формуються на основі усвідомлення учнями своїх можливостей і співвідношення їх з суспільними вимогами.

Вивчення професійних уявлень школярів із психофізичними порушеннями здійснювалося за наступними параметрами:

- реальності (тобто їх відповідності можливостям кожного учня);
- стійкості (наскільки вони змінюються через деякий проміжок часу);
- конкретності (тобто наявність в планах не тільки цілей, але й шляхів їхнього досягнення);
- усвідомленості (розуміння значення вибору професії для подальшого самостійного життя, цілей, що висуваються, їх аргументування);
- перспективності (уявлення своєї професійної діяльності на близьку і віддалену, через декілька років після закінчення школи, перспективу).

Дослідженням було охоплено учнів у кількості 20 осіб Комунального закладу «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради: 10 осіб – учні 9-х класів і 10 осіб – учні 10-х класів, тобто старшокласники і випускники.

Для вивчення професійних компетентностей школярів використовувалися спостереження за учнями, колективні та індивідуальні бесіди, анкетування учнів, їх батьків і вчителів, інтерв'ю з батьками і вихователями старших класів спеціальної школи. Найбільш адекватними методами для вивчення професійних компетентностей школярів із психофізичними порушеннями нами було визначено бесіду і опитувальні методики (анкетування, інтерв'ю).

Так, для вивчення особливостей професійних уявлень школярів було запропоновано анкету № 1, що містить 15 питань.

Анкета № 1. Особливості професійних уявлень

1. Ким працюють твої батьки? Чи подобається тобі їх професія?

2. Чи знаєш ти скільки отримують батьки за свою роботу?

3. Чи допомагають тобі батьки у виборі майбутньої професії?

4. Ким би ти хотів працювати? Чи знаєш ти що-небудь про цю професію?

5. Чому саме цю професію ти вибираєш?

6. Чи зміниш ти обрану професію на іншу? Чому?

7. Чи допомагає тобі школа у виборі майбутньої професії?

8. У тебе є вибір:

- піти на роботу, яка тобі не подобається, але за неї добре платять, або

- піти, на роботу, яка дуже подобається, але мало платять, там невисокий заробіток. Куди б ти пішов? Чому?

9. Ким, по-твоєму, потрібно працювати, щоб заробляти багато грошей?

10. Скільки грошей в місяць ти плануєш заробляти?

11. Чи буде впливати твоя майбутня професія на подальше самостійне життя?

12. Припустимо, ти хочеш йти на роботу, яка тобі подобається, але не подобається батькам, вони забороняють, радять іншу. Що ти робитимеш?

13. Що тобі потрібно зробити для того, щоб збулися твої професійні плани? Коли вони, на твою думку, здійсняться?

14. Як ти навчатимешся професії, яку ти обрав і яка тобі подобається?

15. Як обрана професія буде впливати на твоє самостійне життя?

На питання анкети учні відповідали письмово. Якщо старшокласникам було важко у виборі відповіді, використовувалися бесіда і окремі питання. Бесіди проводилися нами не тільки з учнями, але і з їх батьками і вчителями в індивідуальній формі. Всі відповіді детально фіксувалися в протоколі експерименту.

Рівень сформованості професійних уявлень школярів із психофізичними порушеннями визначався на основі урахування присутності у відповідях усіх зазначених вище параметрів і того, як вони представлено.

Сформованість професійних уявлень визначалася шляхом аналізу відповідей учнів на питання анкет і відповідей, отриманих у процесі бесіди. Відповіді учнів оцінювалися в балах.

Правильними повними ми визначили такі відповіді, які показували розуміння учнями важливості професійного самовизначення для свого подальшого самостійного життя, знання і вибір дітьми способів і шляхів досягнення своїх професійних планів відповідно до своїх можливостей і потреб суспільства, уміння ними користуватися. Такі відповіді, оцінювалися в 3 бали, які відповідали достатньому рівню сформованості професійних уявлень.

Правильними неповними ми визначили такі відповіді, які вказували на часткову неточність знань учнів щодо способів і шляхів досягнення своїх професійних планів, уміння їх обирати відповідно до своїх можливостей і потреб суспільства, невміння ними користуватися при загальному правильному розумінні важливості професійного самовизначення для свого подальшого самостійного життя. Такі відповіді оцінювалися в 2 бали, які відповідали середньому рівню сформованості професійних уявлень.

Неправильними ми визначили відповіді, які учні давали по більшості питань невірно, навмання, що вказувало на нерозуміння ними важливості професійного самовизначення для свого подальшого самостійного життя, відсутність у них знань щодо шляхів і способів досягнення професії. Такі відповіді оцінювалися в 1 бал, що відповідало низькому рівню сформованості

професійних уявлень.

Відмову ми фіксували тоді, коли учень абсолютно не орієнтувався в питаннях, виражав небажання на них відповідати. Відмова відповідала 0 балів, шо показувало украй низький рівень сформованості професійних уявлень.

Теоретичні методи дослідження включали аналіз отриманих результатів, їх порівняння, систематизацію, а також узагальнення теоретичних і емпіричних даних.

Результати експерименту, спрямованого на виявлення особливостей професійних уявлень в учнів з психофізичними порушеннями, представлено в наступному підрозділі.

2.2. Результати дослідження та їх аналіз

Нами було встановлено, що професійні уявлення є у 48,7% учнів (у 46,0% дев'ятих і 53,2% учнів десятих класів). Як бачимо, до випускного класу показники декілька зростають, але в цілому залишаються низькими.

Причиною такого стану, як показало наше дослідження, є, перш за все, обмежений перелік професій для школярів із психофізичними порушеннями, яким навчають в спеціальній школі. Вибору, як такого (в рамках шкільного навчання) немає – готують, в основному, за тими професіями, за якими налагоджено навчання в школі, і якщо, у принципі, представлені професією види робіт учню не протипоказані. Ось чому професія, якій навчають у школі, не завжди стає предметом вибору школярами. Ті учні, які планують працювати за обраною у школі професією, пояснюють свій вибір деякими причинами, перш за все, той професійною роботою, яка проводиться у школі, оскільки професійно визначитися учні самостійно не можуть.

Між тим, основним критерієм при виборі змісту профорієнтаційної роботи є наявність в школі майстерень і відповідної матеріальної бази, а також можливість працевлаштування випускників. Учні в різних формах

знайомляться з цими професіями, готуються до їх вивчення. Таким чином, уся профорієнтаційна робота зводиться до праці взагалі і до оволодіння однієї з професій, що вивчаються в школі. Це накладає відповідний відбиток на розв'язання питань професійної підготовки в цілому і на становлення професійних планів учнів взагалі. Тому на становлення професійних уявлень старшокласників значний вплив робить спеціальна школа. Проте, це не завжди стає вирішальним у професійному самовизначенні школярів, легко змінюється під впливом випадкових факторів.

Так, на питання анкети: «Чи допомогла тобі школа у виборі професії?», 60% учнів відповідають, що школа не допомогла у виборі професії. Ці учні мають найменше уявлення про свою майбутню професію і вважають, що обиратимуть її самостійно.

Більшість же позитивних відповідей (40 %) було отримано від дівчат, які навчаються швейній справі і кулінарії. Вочевидь, навчання цим професіям в умовах спеціального закладу освіти знаходиться на достатньому рівні, позначаються і можливості працевлаштування. В учнів, які навчаються іншим професіям, наприклад слюсарній справі або сільськогосподарській праці, такою оцінки значущості школи у виборі професії ми не виявили. Дані про вплив школи на вибір професії школярами із психофізичними порушеннями наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Вплив спеціальної школи на вибір професії школярами з психофізичними порушеннями

К-ть учнів (9-10 класи)	Школа допомогла у виборі професії		Школа не допомогла у виборі професії	
	осіб	%	осіб	%
20 осіб	12	60	8	40

Педагог, безумовно, є вельми авторитетною особою для учня, його поради не можуть залишитися без уваги, але важливу роль також при виборі

школярами професії може відігравати здійснення в школі достатньої підготовки до цієї професії, наявність відповідної матеріальної бази, можливість працевлаштуватися випускнику, її престижність, можливості заробітку, що особливо актуально в нових соціально-економічних умовах, що склалися в Україні. За нашим переконанням, це накладає суттєвий відбиток на вибір професії учнями, які не хотіли б працювати за професією, якій навчають у школі.

З числа професій, яким навчають у спеціальному закладі освіти, найчастіше учні називають такі, як швачка, кулінар, кухар, столяр, муляр-штукатур, будівельник. Ці професії ми умовно об'єднали в першу групу. З погляду параметра реальності, всі вони можуть бути доступні для дітей. Тому професійний вибір першої групи ми позначили як реальний, тобто що відповідає можливостям учнів. Такі плани ми виявили у 75,0% старшокласників. Проте, 25,0% професійного вибору школярів є нереальним, тобто їм недоступним, невідповідним їх можливостям. У цьому випадку випускники називали, в основному, професії інтелектуальної праці, такі як вчитель, лікар, вихователь, конструктор і найчастіше, професії у сфері бізнесу, такі як бізнесмен, менеджер, директор фірми, банкір та ін. Ці професії ми умовно об'єднали в другу групу, тобто нереальними для учнів із психофізичними порушеннями. Отримані дані наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Реальність професійного вибору школярами з психофізичними порушеннями

Класи	К-ть учнів (осіб)	Професії:			
		Професії I групи		Професії II групи	
		осіб	%	осіб	%
9	10	7	70	3	30
10	10	8	80	2	20
Разом:	20	15	75	5	25

Як видно з таблиці, більшою реальністю і адекватністю характеризується професійний вибір десятикласників. Так, до десятого класу зменшується кількість учнів, які вибрали професії II групи (з 30,0% до 20,0%) в той же час збільшуєтеся кількість старшокласників, що вибрали професії I групи (з 70,0% до 80,0%). Вочевидь, з віком хлопці і дівчата реальніше визначають свій майбутній професійний шлях відповідно до своїх можливостей.

Проте, неадекватна самооцінка власної професійної придатності, яка, в основному, завищується, є однією з істотних помилок при плануванні школярами професійних перспектив. Часто старшокласники покладаються на свої здібності і сили в оволодінні складними професіями, а матеріальна зацікавленість стає, як правило, визначальним мотивом при побудові професійних планів. Саме тому «професії бізнесу» є для школярів значущими і у зв'язку з цим залишається високою кількість планів у них на цю престижну професійну діяльність. Слід зазначити, що учні назвали лише сім професій цієї групи, такі як банкір, бізнесмен, кооператор, менеджер, директор фірми. Такі професії, як рекетир, охоронець вони також зараховують до професій бізнесу.

По ступеню значущості для учнів, професії бізнесу стоять на третьому місці, після професій матеріального виробництва і обслуговуючої праці. Не дивлячись на першорядне значення для школярів мотиву матеріальної зацікавленості, цим професіям діти віддають перевагу, оскільки вони їм ближчі і знайомі, на них звертається достатньо багато уваги в спеціальній школі.

Нездійснені опинилися і уявлення учнів про матеріальну сторону обраних ними професій. Ось чому, на питання анкети: «Ким треба працювати, щоб заробляти багато грошей?» більшість старшокласників відповідала: «Банкіром, бізнесменом, охоронцем, начальником, директором фірми, менеджером» (62,3% від всіх учнів). Рідше учні називали професії працівника м'ясокомбінату, водія дальніх рейсів, маляра-штукатура (17,7%).

У 4% випадках звучали відповіді: «Рекетиром, спекулянтом, артистом естради», в 3% – «швачкою, лікарем». 14% всіх опитаних сумнівалися: «Не знаю». І лише 1% учнів пояснив: «Треба скрізь добре працювати і заробляти

більше своїми руками». Як бачимо, на перше місце старшокласники ставлять «професії бізнесу», які часто замінюють одним словом: «бізнесмен».

Результати анкетування показали, що переважна більшість старшокласників (69,0%) не мають уявлень також про заробітну платню своїх батьків. Це говорить про слабкий ступінь орієнтації учнів в матеріальних питаннях сім'ї, що, звичайно, не відповідає рівню вимог, що пред'являються до випускників. Бідні і неосмислені також знання старшокласників спеціальної школи про матеріальну сторону тих професій, яким їх навчають в школі.

Оцінка професійних уявлень учнів із психофізичними порушеннями за параметром стійкості показала, що вони не бувають стійкими. Вибір професії школярами не завжди відбиває ті соціальні зміни, які відбуваються в суспільстві, і не відповідає дійсності, психофізичним і інтелектуальним можливостям учнів. Учні легко відмовляються від обраної раніше професії, причому, нерідко під впливом випадкових факторів. Як причини бажання змінити професію вони висувають, перш за все, матеріальну зацікавленість («мало платять», відсутність зарплатні із-за несплати). На ці причини вказали відповідно 82% всіх учнів. Отримані дані говорять про несформованість професійних уявлень з погляду їх стійкості.

Отже, знання учнів щодо вибору професії відповідають, в основному, показникам низького рівня і характеризуються своєю неточністю, примітивністю, неусвідомленістю, що не дає можливість учням успішно планувати свої професійні плани. Характерною для всіх обстежуваних є недостатність знань про дії, необхідні для реалізації професійних планів та їх доцільної послідовності. Нездійснені уявлення і поняття учнів про необхідність враховувати свої особливості і можливості, потреби суспільства, що позначається на їх професійному самовизначенні. Отримані дані наведено в табл. 2.3.

Як показують дані таблиці, учні десятих класів виявили більш високий рівень знань щодо вибору професії, проте, як учні дев’ятих класів, зазнавали найбільших труднощів при визначенні дій по

досягненню своїх професійних планів.

Таблиця 2.3

Рівні сформованості знань щодо вибору професії в процесі соціалізації учнів спеціальної школи (у % від числа опитаних)

Класи	Кількість учнів, які показали різні рівні знань:			
	Достатній	Середній	Низький	Дуже низький
9 (10 осіб)	-	35,6	53,2	11,2
10 (10 осіб)	-	38,3	52,0	9,7

Як конкретні шляхи реалізації професійних планів, учні, в основному, називали наступні: допомога вчителів, допомога батьків, «допоможуть уроки праці», «правильно влаштуюся». При цьому, як показали отримані дані, старшокласники часто некритично відносяться до своїх здібностей і можливостей, не можуть об'єктивно оцінити їх, не знають, як реалізувати професійні плани. Причини таких утруднень, як було встановлено, криються в обмеженості їх знань щодо прийомів і способів планування професійних перспектив, бідність життєвого досвіду, неволодіння уміннями планування. Важливу роль, за нашими даними, тут грає і явно завищена самооцінка учнів. Як показало дослідження, більшість школярів не відчувають нестачу професійних знань і умінь, неадекватно оцінюють свої можливості.

Важливу роль в подальшому соціальному становленні учнів, їхніх професійних планів, грає ступінь їх обізнаності про можливості свого подальшого професійного зростання і працевлаштування. Тому нами також досліджувався параметр перспективності професійних планів, тобто планів на близьку і віддалену, через декілька років після закінчення ніколи, перспективу.

Як показало наше дослідження, школярі з психофізичними порушеннями не мають чітких уявлень про місце своєї роботи, навіть на близьку перспективу. Віддалена (через декілька років) перспектива є видимою у них двояко: або учні зовсім не мають про неї уявлення, або уявляють собі реалізацію неадекватних професійних бажань.

Проте, як показало дослідження, більшість учнів (61,7%) не прислухаються до порад батьків при виборі професії, відповідно (64,3 % учнів дев'ятих 60,8% учнів десятих класів). При цьому перевагу вони віддають насамперед школі, потім «самостійному» вибору. Значній кількості учнів, хоча професія їх батьків і подобається, але працювати по ній вони не збираються. Часто діти посилаються і на матеріальну зацікавленість у визначенні своїх професійних планів, а професія батьків часто не відповідає цим вимогам.

Отже, дослідження показало, що у виборі професії учнями спеціальної школи (як реальних, так і помилкових), певну роль грають батьки. Так, дані показують, що вони розмовляють зі своїми дітьми про їх професійне майбутнє, допомагають порадами, в які включають їхні інтереси. Проте, така участь батьків в житті своїх дітей носить, швидше за все, випадковий, епізодичний, а не систематичний характер.

Висновки до другого розділу

Таким чином, на підставі аналізу особливостей професійних компетентностей учнів з особливими потребами можна зробити *висновки:*

- значна кількість випускників не відчуває суттєвої необхідності у професійному визначенні, покладаючись, в основному, на вчителів і батьків;
- професійні знання в учнів є недостатньо сформованими і відповідають, в основному, показникам низького рівня;
- професійні уявлення школярів несформовані за основними параметрами, і характеризуються позитивно-нейтральною спрямованістю, неточністю, спрощеністю, недостатньою стійкістю, звуженістю, нерозумінням конкретних шляхів їх досягнення і реалізації на близьку, і особливо, на віддалену перспективу. Найбільша несформованість спостерігається за параметрами усвідомленості, конкретності і перспективності;
- учні не розуміють, як вибір професії може вплинути на подальше їхнє

життя в соціумі;

- недостатня сформованість в учнів з особливими потребами професійних уявлень не може сприяти їх успішній соціалізації та самостійному життю в цілому.

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

3.1. Організація та методика формувального експерименту

В умовах сучасних соціально-економічних змін у суспільстві особливої значущості набуває соціальне становлення учнів з особливими потребами, їхня адаптація в соціумі, соціалізація взагалі. В процесі соціалізації у дитини формуються якості, які необхідні їй для життя в суспільстві, засвоюються певні цінності і форми поведінки. Успішна соціалізація – це не тільки ефективна адаптація дитини, її інтеграція в суспільство, але й здатність в певній мірі протистояти життєвим негараздам, які заважають дитині реалізуватися. Тому саме формування професійних компетентностей необхідне для успішної соціалізації учнів зазначеної категорії.

Саме тому одним із завдань нашого дослідження ми обрали реалізацію педагогічного забезпечення формування професійних компетентностей в учнів із психофізичними порушеннями, а саме – розроблення і апробацію спеціальної організації навчально-виховного процесу в спеціальній школі, спрямованого на професійне становлення, адекватний вибір майбутньої професії, набуття певної професійної кваліфікації в межах спеціального закладу освіти.

В основу методики формування професійних перспектив, стрижнем яких є професійні уявлення учнів, було покладено розуміння:

1) сутності професійних уявлень, в основі яких – відповідні плани школярів;

2) сутності професійних планів як сукупності цілей і завдань на майбутнє, які є засобом і результатом усвідомлення особою своїх потреб, можливостей і співвідношення їх із суспільними вимогами.

Спеціальна організація педагогічного процесу, спрямованого на становлення професійних компетентностей, передбачала, перш за все, вибір майбутньої професії учнями з психофізичними порушеннями з урахуванням її реальності, стійкості, конкретності, перспективності, але в першу чергу – усвідомленості.

На наш погляд, досягнення цього можливо на основі використання системи виховної роботи, яка припускає спеціальне визначення організаційних форм, змісту і методики, відповідних меті формування в учнів планування професійних уявлень і показникам ефективності корекційно-розвивальної роботи.

Складовими формування професійних перспектив було виділено наступні:

- усвідомлення учнями значущості вибору майбутньої професії для свого подальшого самостійного життя, для соціалізації взагалі;
- засвоєння учнями знань про певні професії, яким навчають у спеціальній школі;
- засвоєння учнями знань про шляхи і способи досягнення певної професії і планів, які допоможуть їм інтегруватися в соціальне середовище, в різні сфери життєдіяльності;
- формування в учнів навичок певної професії.

Відповідно, спеціальна методика передбачала проведення роботи за трьома основними етапами (методика І. Татьянчикової):

І етап – формування знань про певні професії та їх значущість;

ІІ етап – добору професії відповідно до психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей учнів;

ІІІ етап – опанування обраної професії в умовах спеціального закладу освіти [70].

Набуття учнями знань про професії здійснювалося в процесі експериментальної роботи в системі навчально-виховної роботи. Вона передбачала: тематичні бесіди про певні професії, професійні вечори, конкурси,

вікторини, гуртки по інтересах; екскурсії, під час яких здійснювалося уточнення, закріплення, поглиблення і вдосконалення знань про професії (акцент робився на ті, якими розвивалися навички практичного їх використання і навчання в школі). Також проводились тематичні бесіди, класні години, зустрічі з цікавими людьми, конкурси, виставки.

Особливого значення, як було зазначено вище, набуває адекватний вибір майбутньої професії. На нашу думку, учні спеціальної школи повинні оволодіти наступними знаннями:

1. Значення правильного вибору майбутньої професії для подальшої соціалізації учнів.

2. Характеристика професій, яким навчають в школі.

3. Значення урахування інтересів учнів, їх нахилів, здібностей, особливостей характеру а також суспільних потреб при виборі професії.

4. Шляхи реалізації професійних планів на близьку і віддалену перспективу, тобто наскільки обрана професія дає можливість повноцінно існувати в соціумі.

Формування в учнів знань про професії (І етап) ми проводили в позакласній виховній роботі. Так, приступаючи до формування знань щодо професійної діяльності, в систему виховної роботи ми включили бесіди наступної тематики: «Про майбутню професію», «Цим професіям навчають в школі»; екскурсії (на одне з підприємств служби, на швейну фабрику, в підсобне господарство); гурткова робота «Юний будівельник», «Юна шваля», «Кулінар» і др.); спеціальні конкурси («Господарочка», «Своїми руками», «Кращий кулінар»); спеціальні професійні свята, зустрічі з цікавими людьми (наприклад, з представниками робочих професій).

Оцінка результатів на першому етапі здійснювалася за допомогою балів.

Найвища оцінка (3 бали) ставилася тоді, коли учень правильно розумів значення вибору професії для подальшої соціалізації, володів відповідними знаннями; його відповіді були правильними, аргументованими і усвідомленими.

2 балами оцінювалися поверхневі знання, засновані в основному на особистому життєвому досвіді учнів та інтуїції, а розуміння ними значення вибору професії при цьому було недостатньо усвідомленим.

1 бал учень отримував у разі відсутності необхідних знань або наявності знань, заснованих в основному на припущеннях. Значення вибору професії для повноцінного існування в соціумі учень не розумів, або розумів неправильно.

ІІ етап – добір професії відповідно до психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей учнів.

Робота на цьому етапі передбачала:

1) актуалізацію засвоєних учнями знань про значення визначення свого подальшого життєвого шляху і значення вибору професії;

2) навчання школярів умінню адекватного добору певної професії до себе, до своїх можливостей і особливостей;

3) формування в учнів умінь визначити необхідну послідовність в опануванні обраної професії.

ІІІ етап – опанування обраної професії в умовах спеціального закладу освіти.

Необхідною умовою свідомого і міцного засвоєння знань і умінь є їх використання в різних ситуаціях, коли в них виникає потреба. Якщо в процесі навчання учні засвоюють певні знання і досвід, але це можуть використовувати їх в потрібний момент, застосовувати при розв’язанні відповідних задач, то можна вважати, що навчання не досягло своєї мети.

Тому на цьому етапі ми формували у них навички перенесення раніше засвоєних знань і умінь в нові умови, тобто намагалися, щоб засвоєні знання про професії мали практичний вихід, тобто діти засвоїли основні дії, притаманні обраним ними професіям. Робота на цьому етапі передбачала:

1) закріплення засвоєних учнями знань про професії;

2) навчання учнів навичкам перенесення засвоєних професійних знань і умінь в нову, відмінну від шкільної, обстановку, в нову практичну ситуацію;

3) закріплення умінь учнів користуватися сформованими знаннями в

різних практичних ситуаціях, тобто опанування навичок обраної професії.

Експериментальну методику було проведено впродовж 2023-2024 н.р. в Комунальному закладі «Школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради. Всього в експерименті брало участь 20 учнів. Випробовуваними були учні 9-10 класів. Експериментальне навчання проводилося з учнями експериментальної групи, їм було охоплено 10 чоловік. В експериментальній групі навчання проводилося за спеціально розробленою програмою і методикою. У контрольній групі, де навчанням було охоплено 10 учнів, заняття проводилися без внесення змін в навчально-виховний процес і здійснювалося за діючими в школі програмами і методикою. Учні експериментальної й контрольної групи були приблизно рівні по розвитку і успішності, що відповідало вимогам педагогічного експерименту.

Для перевірки ефективності експериментального навчання учням експериментальних і контрольних класів було запропоновано спеціальні контрольні завдання однакового змісту, що дає можливість виявити і зіставити їхні знання.

Визначення впливу експериментального навчання на вибір учнями певної професії і опанування нею в умовах школи здійснювалося також шляхом аналізу анкет, які містили визначені експериментом питання індивідуальних бесід з учнями.

На основі всіх перелічених компонентів, шляхом оцінювання, нами визначався рівень сформованості професійних перспектив в учнів із психофізичними порушеннями. Було розроблено систему оцінювання:

3 бали учень отримував у тому випадку, коли правильно розумів значення професійного самовизначення для подальшої соціалізації, володів необхідними знаннями і професійними уміннями, переносив їх в нову практичну ситуацію, самостійно визначав свої професійні плани. 3 бали відповідали достатньому рівню сформованості професійних знань.

2 бали учень отримував за виконання завдань, заснованих не стільки на знаннях і уміннях, скільки на своєму життєвому досвіді та інтуїції. При цьому

учень зазнавав певних труднощів як при виборі професії, так і при опануванні її в умовах школи. 2 бали відповідали середньому рівню сформованості професійних знань.

1 бал учень отримував за виконання завдань, заснованих на припущеннях, не підкріплене необхідними знаннями і уміннями. Випробовуваний був не в змозі обрати для себе певну професію, не розумів її значення для своєї подальшої соціалізації, не зміг опанувати її в умовах школи. 1 бал відповідав низькому рівню сформованості професійних знань.

0 балів учень отримував за відмову від виконання завдань, оскільки не розумів значення професійного самовизначення, не володів необхідними професійними знаннями і уміннями, не зміг опанувати професію в умовах школи і не виявив такого бажання. 0 балів відповідав *дуже низькому рівню* сформованості професійних знань.

3.2. Результати дослідження та їх аналіз

Проведене дослідження підтвердило наше припущення про можливість формування професійних компетентностей, в учнів спеціальної школи, завдяки спеціально запланованому з цією метою педагогічному процесу. Результати формування знань про професії, отримані на першому етапі формувального експерименту, показали, що формування в учнів із психофізичними порушеннями знань про професії можна істотно поліпшити, якщо використовуватиметься запропонована нами методика, ефективність якої підтверджено експериментально. На позитивне відношення школярів до планування свого майбутнього життя істотний вплив, перш за все, робить роз'яснення значущості такої роботи для самовизначення учнів, їх соціальної адаптації і соціалізації взагалі, також активне включення дітей в діяльність з опанування обраної професії, створення у них емоційно-позитивного відношення до такої роботи.

З метою перевірки ефективності експериментальної методики, впливу проведеної роботи на засвоєння і якість професійних знань, учням експериментальної і контрольної груп було надано завдання однакового змісту в усній або письмовій формах.

Перший контрольний експеримент проводився з учнями на початку навчального року. Його мета полягала у виявленні у школярів знань про професії і можливості їх адекватного вибору, які у них були до початку експериментального навчання. Другий контрольний зріз було зроблено наприкінці експериментального навчання і було спрямовано на встановлення рівня професійних знань і умінь, сформованих в учнів експериментальної групи, порівняно з учнями контрольної групи. З цією метою дітям були запропоновані три завдання, за змістом і об'ємом аналогічні завданням першого контрольного варіанту:

1. Пояснити, чому так важливо обирати майбутню професію, і як вона може впливати на подальше самостійне життя.

2. Розповісти, які в учня є індивідуальні особливості та можливості, що можуть впливати на вибір професії.

3. Розповісти, як треба послідовно оволодівати умінням працювати за обраною професією. Як це здійснюється в умовах школи?

Результати виконання цих завдань наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Рівень знань про певні професії та їх значення для подальшої соціалізації учнів до і після формувального експерименту

Групи випробуваних	Ефективність виконання завдання					
	Завдання в балах:					
	I		II		III	
	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня
Експериментальна група (10 осіб)	1,4	2,8	1,3	2,6	1,7	2,7
Контрольна група (10 осіб)	1,3	1,4	1,2	1,2	1,8	1,7

Як видно з таблиці, ефективність виконання запропонованих завдань (I контрольний зріз) визначається приблизно однаковими показниками в учнів обох груп. Слід зазначити, що старшокласники зазнають значних труднощів при виконанні всіх завдань, але найнижча ефективність виконання була в першому і другому завданнях, де вона досягала 1,4 балів.

Так, значення своєї майбутньої професії у школярів (перше завдання) зводилося, в основному, до назви майбутньої професійної діяльності і у зв'язку з цим досягненню бажаних ними матеріальних благ. Аналогічні відповіді було отримано й при виконанні дітьми другого завдання. Особливі труднощі для школярів представляло визначення шляхів опанування певної професії. Отримані результати аналогічні даним констатувального експерименту і вказують на несформованість в учнів професійних знань і способів опанування професії, на невміння школярів актуалізувати необхідні знання, що є у них, по соціально-побутовому орієнтуванню та іншим навчальним предметам з причини відсутності у них досвіду у виконанні подібних завдань. Крім того, здебільшого відповіді учнів були неправильними, неповними, в основі яких, як правило, лежали особистий досвід або припущення, тому знання відрізнялися недостатньою аргументованістю і усвідомленістю. Однією з причин такого стану є недостатня спрямованість здійснюваної в школі педагогічної роботи щодо професійного самовизначення школярів, особливо з урахуванням ними своїх психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей.

Разом з тим, встановлено, що використання спеціальної методики формування професійних знань і умінь у школярів сприяє подоланню цих утруднень. Аналіз отриманих результатів (табл. 3.1) показує, що використана корекційно-розвивальна робота істотно впливає на якість професійних знань учнів, їх спрямованість, повноту, усвідомленість і т.ін., що виразно виявляється при порівнянні результатів виконання завдань учнями контрольної та експериментальної груп.

Школярі експериментальної групи правильно розуміють також соціальну значущість здійснюваних професійних дій і практичне значення отриманих

знань, їх необхідність в своєму життєвому самовизначенні й соціалізації взагалі, цінність для збагачення свого соціального досвіду.

Отже, можна зробити висновок щодо позитивного впливу використання експериментальної методики на формування у школярів професійних знань і умінь. Як показало дослідження, рівень професійних знань, що є в учнів експериментальної групи, вище, ніж в учнів контрольної групи. Це є наслідком спеціально організованої роботи, яка формує не тільки знання учнів про професії, але і способи опанування нею. Ми можемо також констатувати, що оволодіння необхідним рівнем професійних знань і умінь доступно учням спеціальної школи.

Дані, отримані на формувальному етапі дають підстави говорити про ефективність використання в досліджені запропонованої нами методики, що підтверджується також визначенням рівнів сформованості професійних знань і умінь (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівень сформованості професійних знань і умінь в учнів із психофізичними порушеннями до і після формувального експерименту

Групи випробуваних	Достатній		Середній		Низький		Украй низький	
	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня
	у % з 20 осіб:							
Експериментальна група (10 осіб)	-	17,3	20,7	59,2	64,3	32,5	15,0	-
Контрольна група (10 осіб)	-	-	24,0	26,7	62,7	58,3	13,3	15,0

Як показують дані таблиці, уміння старшокласників в опануванні певної професії значно удосконалюються. Покращуються також і результати

виконання практичних завдань на уроках професійного навчання. Учні експериментальної групи набули певного професійного досвіду, спираючись при цьому на засвоєні професійні знання і уміння, що вказує на ефективність запропонованої нами методики.

Крім того, в експериментальній групі відбулися істотні поліпшення і в якісній характеристиці аргументування вибору учнями майбутньої професії. Вони засвоюють не тільки способи її вибору, більшість з них усвідомлено підбирає професію до себе, до своїх можливостей і особливостей.

Отже, отримані дані свідчать про значне підвищення рівня сформованості професійних знань і умінь учнів.

Результати, отримані на етапі опанування учнями навичок обраної професії в умовах спеціального закладу освіти показали ефективність використаної в дослідженні методики, що підтверджується даними табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Результати виконання учнями завдань на опанування навичок обраної професії в умовах спеціального закладу освіти до і після формувального експерименту

Групи випробуваних	Ефективність виконання завдання					
	Завдання в балах:					
	I		II		III	
	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня	До фор-ня	Після фор-ня
Експериментальна група (10 осіб)	1,2	2,5	1,3	2,8	1,4	2,7
Контрольна група (10 осіб)	1,3	1,4	1,4	1,4	1,2	1,3

Як показують дані таблиці, учні експериментальної групи значно успішніше справилися з виконанням усіх завдань, порівняно з учнями контрольної групи.

Після корекційно-розвивальної роботи в експериментальній групі відбулися істотні поліпшення, перш за все, в якісній характеристиці виконання

запропонованих завдань. Результати показали, що діти засвоїли навички обраної професії, які були спроможні застосовувати при виконанні нових завдань. Важливу роль в цьому зіграли і опорні плани-схеми, картки, які використовувалися дітьми для закріплення засвоєних знань і умінь та були дидактичним засобом їх перенесення в нові умови діяльності, необхідним орієнтиром при виконанні різноманітних практичних завдань.

Отже, підвищення рівня сформованості професійних знань, умінь, їх застосування в нових практичних ситуаціях, свідчить про сформованість професійних уявлень учнів із психофізичними порушеннями, які оказують значний вплив на підготовку школярів до самостійного життя і сприяють їхньому соціальному становленню, соціалізації взагалі.

3.3. Методичні рекомендації щодо підвищення підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя

У зв’язку з важливістю розв’язання задач підготовки учнів спеціальної школи до самостійного життя, нами запропоновано методику формування життєвих і, перш за все, професійних уявлень школярів із психофізичними порушеннями, яка полягає у використанні спеціальних прийомів і забезпечує умови їх застосування.

Становлення цих перспектив можливо за умови навчання учнів умінню їхнього планування, що припускає оволодіння ними знаннями про професії й планування; власне умінням планування професійних перспектив; застосування засвоєних знань, які лежать в основі планування і власне уміння планування, в різних життєвих умовах.

Відповідно до цього, робота щодо формування у школярів життєвих і насамперед професійних уявлень, має етапи:

1) формування знань про професії;
2) формування уміння планування професійних перспектив;

3) вправляння у використанні засвоєних знань і умінь планування свого подальшого життєвого шляху.

На І етапі педагог повинен добиватися стійкого позитивного відношення учнів до діяльності з планування на основі розуміння ними їх значущості, особливо в процесі їхньої інтеграції в суспільство.

Слід роз'ясняти старшокласникам безпосередню залежність майбутніх професійних уявлень від їх самостійності в реалізації професійних цілей і серйозності підходу до визначення своїх планів на майбутнє. Навчання умінню планування професійних перспектив в учнів передбачає оволодіння ними знаннями про професії й планування. Оволодіння дітьми знаннями про професії повинно проводитися на основі використання різноманітних форм і методів роботи. Особлива роль при цьому відводиться бесіді, поясненню, розповіді як головним методам засвоєння учнями сформованих знань. Використовуються також розв'язання проблемних ситуацій, диспути, рольові ігри, тематичні вечори, зустрічі з цікавими людьми, гуртки, перегляд кінофільмів і телепередач, читання і обговорення окремих публікацій. Основними темами бесід можуть бути: «Про майбутню професію», «Цим професіям навчають в школі», «Моя майбутня професія», «Всі професії важливі – вибирай на смак» і т. ін.

Повчальними і цікавими для учнів можуть бути гуртки за інтересами, наприклад: «Юний будівельник», «Юна швачка», «Кулінар»; спеціальні конкурси: «Господарочка», «Своїми руками», «Кращий кулінар» тощо.

Робота по формуванню професійних уявлень у школярів передбачає також засвоєння ними знань щодо процесу їхнього планування. Педагог знайомить учнів з діями, які необхідно здійснити, щоб досягти обраної професії; разом з дітьми визначаються шляхи досягнення цих дій і способи планування, звертається увага на основні складові, від яких залежить успішність цього процесу. Як основні складові виділяються наступні: сучасні потреби суспільства, облік бажань школярів і наявність у них інтересів до певної професії, розуміння ними своїх особливостей і можливостей.

Педагог детально пояснює дітям, як ці складові можуть вплинути на процес становлення професійних уявлень, і наскільки необхідно їх враховувати, приступаючи до діяльності з планування. Дидактичним засобом формування знань про планування професійних перспектив можуть бути спеціальні картки, в яких міститься перелік дій, спрямованих на досягнення певної професії, а також шляхи і способи її опанування. Фрагмент картки в професійній сфері може бути таким (див. рис.3.1):

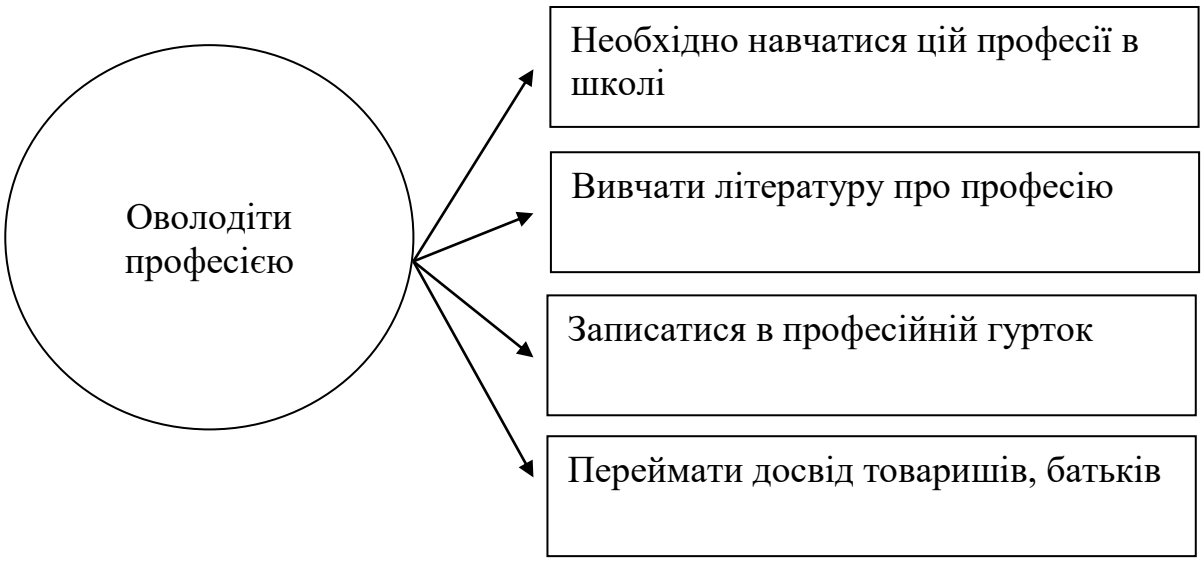

Рисунок 3.1. – Фрагмент картки з формування в учнів професійних уявлень

Головним напрямом роботи вчителя по становленню професійних уявлень у школярів виступає формування власного уміння планування.

Процес навчання учнів із психофізичними порушеннями плануванню життєвих перспектив взагалі (II етап роботи), плануванню, повинен вестися на основі засвоєних ними знань про цей процес (етапи планування, раціональна послідовність основних дій щодо реалізації професійних планів). Саме від наявності таких знань залежить уміння школярів планувати також свої професійні перспективи. Основними методами роботи вчителя на цьому етапі можуть бути пояснення, розповідь, показ, вправи щодо планування життєвих, у тому числі професійних перспектив, демонстрація.

Необхідною умовою усвідомленого і якісного засвоєння знань і умінь

планування життєвих перспектив, є застосування їх в різних ситуаціях, коли в них виникає потреба. Саме тому педагоги повинні формувати у школярів навички перенесення раніше засвоєних знань і умінь в нові умови діяльності. Така робота здійснюється на етапі вправляння у використанні засвоєних знань і умінь планування професійних перспектив (ІІІ етап).

Автоматизація умінь планування відбувається в результаті використання сюжетно-рольових ігор, в процесі яких, учні моделюють конкретні життєві (професійні) ситуації.

Отже, цілеспрямовані заняття з формування життєвих перспектив у школярів забезпечують у більшості з них уміння самостійно вибирати та планувати своє подальше життя і професійну діяльність відповідно до етапів планування. При цьому особливого значення набуває усвідомлення діяльності, узагальнення шляхів і способів роботи з планування професійних перспектив і перенесення їх в нові умови.

Удосконалення роботи спеціальної школи щодо підготовки учнів до самостійного життя, їх соціальної адаптації й інтеграції у суспільство повинно вестися у напрямі створення комплексної системи виховання, що забезпечує цілісний підхід до особистості, який включає формування також професійної спрямованості, що є дуже важливим в процесі підготовки старшокласників до самостійного життя.

Конкретні напрями цієї роботи можуть бути такими:

1) глибоко вивчати психофізичні особливості кожного учня, вести контроль динаміки розвитку дітей з метою об'єктивної оцінки їх можливостей і вивчення їх поглядів на майбутню самостійну життєдіяльність;

2) відноситися до вихованців не з дефектоценгричних позицій, а з персоналістичних, коли в центрі – особистість у цілому, а не який-небудь один її бік;

3) включати школярів, особливо старшокласників, у такі види діяльності, які формували б у них адекватну самооцінку;

4) організувати цілеспрямовану, спільну з батьками, роботу, спрямовану

на визначення і формування у дітей професійних уявлень на майбутнє;

5) органічно включати в зміст уроків, позакласних виховних заходів завдання, які формують у дітей уявлення про майбутнє самостійне життя;

6) підходити до навчання професії не з позиції формування певних навичок, а з позицій конкретної людини в цій професії;

7) проводити комплексну роботу з профорієнтації в школі. У кожному конкретному випадку необхідно визначати ті умови праці (і побуту), які гарантували б успішну соціально-трудову адаптацію випускника, його інтеграцію у суспільство.

Науково-обгрунтовані професійні рекомендації повинні стосуватися не тільки вибору спеціальності, але і визначення оптимальних для даного учня умов праці. Визначення критеріїв, значущих для вибору професії, виявлення деяких фізичних і психологічних особливостей, що дозволяють оцінити можливості кожного учня, відповідно до виявлених критеріїв – головне завдання роботи вчителів допоміжних шкіл. Отримання таких даних допоможе їм дати рекомендації, необхідні при визначенні долі випускників, сутності їхнього подальшого життя;

8) допомогти школярам оцінювати свої професійні уявлення з погляду їх відповідності сучасним вимогам суспільства, необхідно, щоб до моменту вступу до трудового життя випускник міг бути упевнений в реальності та міцності своїх намірів, усвідомлюючи можливості і перспективи працевлаштуватися по професії. Ось чому стає такою очевидною необхідність формування у розумово відсталих старшокласників адекватних мотивів вибору професії і визначення свого подальшого життєвого шляху в цілому;

9) перед вчителем трудового навчання повинне стояти завдання такої організації роботи, при якій кожен школяр навчився б любити працю, приносити людям користь, переживати почуття радості від процесу діяльності і її результатів;

10) у роботі по формуванню життєвих перспектив учнів допоміжної школи слід укріплювати орієнтацію на шляхи їх досягнення, пов’язаних з

чесним трудовим життям, і виділяти як спеціальні точки додатку корекційно-виховних зусиль несформованість або неправильність уявлень з приводу соціально-адекватних способів задоволення матеріальних потреб і прагнень, впливаючи також і на них у напрямку формування системи різних потреб особистості;

11) оцінювати роботу педагогічного колективу допоміжних шкіл по рівню підготовки випускників до самостійного життя, їхньої інтеграції у суспільство.

Висновки до третього розділу

Результати проведеного дослідження на формувальному етапі дають підстави зробити наступні *висновки:*

1. В умовах спеціально організованого виховного процесу, спрямованого на формування професійних знань і умінь, перш за все, професійних компетентностей, в учнів з особливими потребами, виявляються можливості їхнього розвитку в цьому напрямі. Удосконалюються також професійні уміння: учні можуть правильно визначати дії з опанування певної професії, їх послідовність; адекватно співвідносити майбутню професію зі своїми можливостями, враховуючи при цьому також потреби сучасного суспільства.

2. Формуванню професійних компетенцій в учнів зазначеної категорії сприяє спеціальне педагогічне забезпечення їх становлення на основі адекватного вибору професії до своїх можливостей та індивідуальних особливостей, опануванню навичок професії в умовах спеціальної школи.

3. Результати формувального експерименту показують перевагу учнів експериментальної групи, які по кожному показнику значно перевершують учнів контрольної групи, що свідчить про ефективність запропонованої нами корекційно-розвивальної роботи щодо формування професійних компетентностей.

ВИСНОВКИ

Проблема соціального становлення дітей з особливими потребами, їхньої соціалізації взагалі, набуває особливої актуальності не тільки в нашій країні, але й в інших країнах світу, під впливом нових соціальних змін у стосунках між державами, спільнотами та окремими людьми, які відбуваються впродовж останнього десятиріччя. Значущість соціалізації пояснюється також тим, що від її успішності залежить як самовідновлюваність суспільних відносин, так і комфортність життєдіяльності осіб зазначеної категорії та можливість самореалізації в нових для них соціальних умовах. Соціалізація в цьому ракурсі розглядається як процес, завдяки якому особистість входить у суспільство, в його соціальні зв'язки, інтегрує в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається її становлення як члена суспільства.

Сьогодні соціалізація особистості з філософсько-соціологічної все більше стає проблемою психолого-педагогічною, розв'язання якої є найважливішим чинником оптимального розвитку окремої особистості й суспільства в цілому. Тільки соціально прийнятна соціалізація надає можливість людині повноцінно існувати в сучасному світі.

Останнім часом суттєві зміни відбуваються і в освіті України. Особливістю сучасної освітньої системи є докорінне змінення мети і завдань освіти. Погляд, який існував раніше на освіту, як засіб передачі дитині знань, умінь і навичок, визнається недієвим і непродуктивним, на перший план виходить особистість, яка володіє певними знаннями, уміннями і навичками, завдяки яким вона може оптимально існувати у соціумі. У Концепції розвитку національної освіти в Україні підкреслюється, що основне завдання сучасної освіти – досягнення відповідності актуальним і перспективним потребам особистості й запитам держави. При цьому особливої значущості набуває підготовка громадянина, вихованого в традиціях національної та світової культур, нової системи цінностей і потреб сучасного життя, спроможного до

активної соціальної адаптації в суспільстві й самостійного свідомого вибору, початку трудової діяльності, самоосвіти та самовдосконалення.

У цьому контексті саме компетентнісно орієнтований підхід передбачає переформатування школи знань у школу свідомих життєвих компетентностей. У сучасний період соціально-політичного розвитку держави з'явилися нові перспективи змін в системі спеціальної освіти, пов'язані з іншим ставленням до дітей з особливими потребами, активним вирішенням питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство, а також інтегрованим навчанням. На перший план виходить системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка забезпечить розвиток соціальної активності дитини, виховання у ній життєздатної людини через формування життєвих компетентностей, яка буде спроможна в подальшому здійснювати практичну діяльність. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до такої діяльності, виходячи з його індивідуальних можливостей і здатності до самостійного життя, що потребує не тільки володіння практичними вміннями та навичками, але й постійного самовдосконалення. Педагогічна система адекватних засобів, методів і прийомів має забезпечити у школярів соціально-адекватні форми самоактуалізації, самопрояву з тим, щоб в подальшому освоїти життєвий простір в сучасному суспільстві.

Відтак, проблема формування особистості учня, соціальної відповідальності, формування в неї життєвих компетентностей, особливо в умовах спеціальних шкіл, набуває першочергової значущості. Встановлено, що утруднення в соціалізації осіб із психофізичними порушеннями пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних коригуючих впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування, несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, нерозумінням свого особистого «Я», негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки. Тому спрямувати процес становлення особистості, її відповідальності перед суспільством – одне з найважливіших завдань школи-інтернату для дітей з вадами розвитку.

Головним напрямом такої роботи, як було зазначено вище, є сфера формування життєвих компетентностей молоді з особливими потребами, від якої залежить ефективність її самовизначення. Спеціальна школа несе повну відповідальність перед суспільством щодо реалізації прав особистості дитини з вадами розвитку на освіту і трудову підготовку, забезпечення корекції її розвитку з метою соціальної адаптації і особливо соціальної реабілітації.

У зв'язку з цим особливого значення набуває розроблення ефективних психолого-педагогічних інтегративних систем впливу на особистість підлітка з метою розширення його особистих ресурсів до ефективної адаптації та соціалізації у подальшому дорослому житті.

Водночас, є проблеми, які потребують негайного вирішення. Це насамперед працевлаштування після закінчення навчання. Свого вирішення чекає і проблема соціального оточення дітей, яке в своїй більшості є негативним, що впливає на подальшу соціалізацію осіб з особливими потребами, тобто дезорієнтує їх. Безумовно, необхідна не лише цілісна корекційна навчально-виховна система, спрямована на створення оптимального соціально-психологічного клімату, але й потрібна державна система захисту цих осіб у процесі їх подальшої соціалізації.

Підготовка учнів старших класів спеціальної школи до самостійного життя, їхня інтеграція у різні сфери життєдіяльності, тобто у сучасне соціальне середовище, є особливо значущою в сучасних соціально-економічних умовах, під час військових дій, оскільки на перший план виходить життєздатна особистість, здібна орієнтуватися в оточуючій дійсності і розв'язувати певні життєві проблеми. Від того, наскільки адекватно старшокласники можуть обрати і визначити свій подальший життєвий шлях, залежить якість їхнього самостійного життя, подальшої соціалізації взагалі. Провідна роль в цьому належить професійному самовизначенню школярів. Саме тому формування професійних компетентностей в учнів з особливими потребами необхідно розглядати як важливу складову частину їх соціально адаптації й соціалізації.

Було встановлено, що професійні уявлення в учнів із психофізичними

порушеннями характеризуються в основному збідненістю, неточністю, недостатньою усвідомленістю. Їхня реалізація у більшості старшокласників розрахована на віддалену в часі перспективу і зв язується за допомогою, перш за все, членів сім'ї. Таке положення зумовило необхідність розроблення спеціальної методики, спрямованої на підвищення соціалізації учнів за рахунок свідомого вибору ними певної професії та її опанування в спеціальному закладі освіти.

Результати проведеного дослідження показали значну перевагу учнів експериментальної групи, порівняно з учнями контрольної групи. Школярі, які приймали участь у спеціальному корекційно-розвивальному навчанні, краще стали орієнтуватись у своїй професійній діяльності, яку навчились співвідносити зі своїми індивідуально-психологічними особливостями і психофізичними можливостями; їх професійні знання набули більшої усвідомленості, реальності й перспективності, чого ми не спостерігали в учнів контрольної групи.

Нами було встановлено, в процесі формувального експерименту, що покращення результатів відбувається шляхом створення системи педагогічних умов, а саме:

- неухильним здійсненням принципу корекціиної спрямованості на всіх етапах формування професійних знань і умінь;

- мобілізації підлягаючих зберіганню психофізичних можливостей кожного учня, опорі на найбільш розвинені позитивні якості дитини; максимальне використання його особистого досвіду в процесі соціалізації, у тому числі й при виборі певної професії;

- оптимального залучення учнів в діяльність щодо опанування навичок обраної для себе професії;

- розглядання етапу опанування професією як одного з головних в системі соціалізації учнів в умовах спеціального закладу освіти;

- забезпеченням інтересу до свідомого вибору учнями професії та посиленням мотивації такої роботи;

Формування життєвих (професійних) компетентностей старшокласників забезпечується при реалізації зазначених умов шляхом формування у них уміння планування. Цей підхід, як показали результати дослідження, є вельми ефективним.

При цьому розв'язання проблеми пов'язується з визначенням провідної ролі корекційно-розвивальної роботи в спеціальній школі як відносно самостійної ланки педагогічного процесу; складової системи спеціальної освіти як цілісного педагогічного процесу в освітньому закладі. Слід зазначити, що сутність корекційно-розвивальної роботи розкривається на основі її розгляду як системи в єдності основних компонентів: враховується відносна відмінність і специфіка цільового, змістового, методичного, організаційного і результативного компонентів педагогічного процесу у розвитку, навчанні й вихованні.

Про ефективність корекції свідчать, відповідно, показники розвитку. Саме від того, що необхідно виправляти та розвивати у дитини на кожному з етапів соціалізації, залежить постановка мети й пошук спеціальних шляхів організації педагогічного процесу, добір відповідних методичних засобів і змісту навчання, показники і способи визначення корекційних ефектів.

Корекційно-розвивальна робота у спеціальному закладі освіти на кожному з зазначених етапів повинна спрямовуватися на максимальне можливе соціальне зростання дитини при засвоєнні нею суспільного досвіду, формуванні способів дій в умовах свідомої цілеспрямованої діяльності.

Як показало наше дослідження, під впливом спеціального навчання і виховання професійні плани учнів з особливими потребами стають більш адекватними, усвідомленими, стійкими, конкретними, набувають характеру розгорнутих описів. Удосконалюється також вміння планування цих перспектив: учні можуть правильно визначити дії для досягнення цілей у професійній сфері, їх послідовність, адекватно співвідносити їх зі своїми можливостями, враховуючи потреби суспільства.

У цілому ефективність спеціально організованої виховної роботи,

спрямованої на формування професійних компетентностей, залежить від дотримання педагогічних умов:

- реалізації принципу корекційної спрямованості виховного процесу на всіх етапах формування професійних компетентностей;
- мобілізації збережених можливостей учня, пов'язаних зі становленням професійних орієнтацій; опора на найбільш розвинуті позитивні якості дитини; максимальне використання її особистого досвіду;
- цілеспрямоване залучення учнів у діяльність з планування професійних перспектив, засвоєння уміння планування відповідно до його етапів та необхідних для його здійснення знань;
- спонукання учнів до усвідомлення, словесного позначення та узагальнення виконуваних дій і отриманих результатів;
- активізації інтересу школярів до складання своїх професійних планів та посилення мотивації такої роботи;
- забезпечення практичного застосування засвоєних знань та уміння планування у різних життєво-практичних ситуаціях;
- своєчасне корегування дій учнів, пов'язаних з плануванням професійних перспектив та їх реалізацією; спонукання учнів до співвіднесення отриманих проміжних та кінцевих, передбачених планом, результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М. Соціальна типізація особистості як закономірність соціалізації. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : НЕВТЄС, 2003. С. 97-102.
2. Адаптація дитини до школи / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. Київ : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.
3. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики : наук.-метод. посіб. Київ : Освіта, 2007. 152 с.
4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 273 с.
6. Бистрова Ю. О. Забезпечення наступності в процесі професійно-трудової соціалізації осіб з вадами інтелектуального розвитку : монографія / Ю. О. Бистрова. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 332 с.
7. Бистрова Ю. О. Система психолого-педагогічного забезпечення професійно-трудової соціалізації осіб з психофізичними порушеннями : автореф. дис. … докт. психол. наук : 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 40 с.
8. Бондар В. І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності. Київ : Радянська школа, 1988. 128с.
9. Бондар В. И. О совершенствовании подготовки умственно отсталых детей к самостоятельному труду. *Дефектология*. 1990. № 3. С. 36–42.
10. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. 2-ге видан., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968с.
11. Висоцька А. М. Підвищення ефективності виробничої адаптації

випускників допоміжної школи в процесі професійно-трудового навчання: автореф. дис. …канд. пед. наук : 13.00.03 / УДПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 16с.

12. Висоцька А. М. Теоретичні засади формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. Зб. / за ред.: В. І. Бондаря, К. В. Луцько. Київ : Ін-т дефектології АПН України, 2000. С.43-46.
13. Власова Е. И. Личностные механизмы становления социальной активности подростков : автореф. дис. … канд. психол. наук. Київ, 1989. 17 с.
14. Вчимося жити самостійно : навч.-метод. посіб. [для роботи з учнями випускних класів інтернатних закл.] / Ж. В. Петрочко, О. М. Безпалько, О. М. Денисюк та ін.; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. Київ : [б.в.], 2002. 204 с.
15. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 310 с.
16. Глоба О. П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2011. 348 с.
17. Глоба О. П. Теорія і практика соціалізації осіб з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах регіонального реабілітаційного середовища: автореф. дис. … докт. пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 40 с.
18. Головатый Н. Ф. Социология молодежи : курс лекций. Київ : МАУП, 1999. 224 с.
19. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и социальное самоопределение молодежи. Київ : Наукова думка, 1988. 144 с.
20. Горбенко С. Л. Напрями формування рольової поведінки розумово відсталих підлітків у малій соціальній групі. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології:* зб. наук. праць / за ред.

Н. О. Макарчук. Київ : Освіта України, 2009. Вип. 4. С. 31-48.

21. Горностай П. П. Життєва компетентність в умовах обмеженого життєвого світу. *Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство*: наук.-метод. зб. / за ред. Н. Софій. Київ : Контекст, 2000. С. 44-47.
22. Горностай П. П. Личность и роль : ролевой подход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
23. Долженко А. И. Педагогические основы социально-трудовой адаптации учащихся младших классов вспомогательной школы: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2012. 466 с.
24. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : моногр. / [Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. та ін.]; наук. ред. А. М. Богуш. Луганськ : Алма-матер, 2006. 368 с.
25. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. Київ : Вища школа, 1985. 326с.
26. Заверико Н. В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 1. С.30-36.
27. Загальна психологія : підручник / за заг. ред. С. Д. Максименка. [2-ге вид., переробл. і доп.]. Вінниця : Нова книга, 2004. 704 с.
28. Засенко В. В. Подготовка глухих старшеклассников к самостоятельной трудовой деятельности. Київ : Радянська школа, 1990. 102 с.
29. Засенко В. В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*: наук.-метод. зб. / за ред.: В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ : Наук. світ, 2010. С. 3-7.
30. Канішевська Л. В. Проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей сиріт. *Соціалізація особистості* / за заг. ред. А. Й. Капської. Київ : НПУ, 2000. Вип. 3. С. 226-239.
31. Капська А. Й. Принципи і закономірності соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*: наук.-метод. журн. 2006. № 1(13). С. 5-22.
32. Киричук О. В. Соціально-комунікативна активність дитини як фактор

корекції відхилень в її індивідуальному розвитку / О. В. Киричук, С. О. Тарасюк. *Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами*: зб. наук. праць / за заг. ред.: П. М. Таланчука, Г. В. Онкович. Київ : Ун-т «Україна», 2000. С. 103-115.

33. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Київ : Освіта, 1997. 263с.
34. Коломинский Н. Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы. Киев : Рад. шк., 1978. 87 с.
35. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : моногр. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
36. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 612с.
37. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: моногр. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
38. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
39. Левицький В. Е. Окремі аспекти організації професійного навчання у спеціальній загальноосвітній школі для дітей з порушеним інтелектом у контексті соціальної адаптації. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка.* Сер. Соціально-педагогічна / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. XII. С. 213-215.
40. Липа В. О., Кузнєцова Т. Г. Життєві компетентності як основа змісту освіти розумово відсталих дітей. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка.* Сер. Соціально-педагогічна / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. XII. С. 207-209.
41. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр навч. літ-ри, 2003. 237 с.
42. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технологі : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
43. Лукашевич М. П., Бондарчук Л. В. Особливості соціалізації молоді з особливими потребами: пошук концептуальних підходів. *Соціальна*

робота в Україні: теорія і практика. № 2. 2006. С. 25-30.

44. Максименко С. Д., Мул С. А. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект. *Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 6. Ч. 1. С. 3-13.
45. Максименко С. Д. Психологія особистості / за ред. С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. Київ : ТОВ «КММ», 2007. С. 37-56.
46. Матющенко І. М. Підготовка старшокласників допоміжної школи до соціально-психологічної адаптації : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2008. 23с.
47. Москаленко В. В. Социализация личности. Київ : Вища шк., 1986. 200 с.
48. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підруч. [2-е вид., випр. та доп.]. Київ : Центр навч. літ-ри, 2008. 688 с.
49. Мерсиянова Г. Н. Выполнение практическнх заданий учащимися вспомогательной школы. Київ : Радянська школа, 1985. 81с.
50. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей : посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 80 с.
51. Мустафаєв Г. Ю. Особливості життєвих планів сліпих старшокласників : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 1998. 21с.
52. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. Чернівці : Книги ХХІ, 2010.Кн. 1. 464 с.
53. Павлютенков Е. М. Кем быть? Киев : Молодь, 1989. 196с.
54. Павлютенков Е. М. Профессиональные ориентации учащихся. Киев : Рад. школа, 1983. 152с.
55. Панагушина О. Є. Соціалізація дітей підліткового віку у діяльності молодіжних організацій : моногр. / за ред. Н. Слюсаренко. Херсон : РІПО, 2010. 248 с.
56. Панок В. Г. Життєвий шлях і соціалізація особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. Т. XI. Част. 2. Київ : Логос, 2007. С. 208-216.

57. Печенко І. П. Соціалізація особистості у контексті соціальної політики держави. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова* : зб. наук. праць. Серія 11. Вип. 5 (частина ІІ). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. С. 155-161.
58. Позднякова Л. О. Особливості формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка.* Сер. Соціально-педагогічна / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. XII. С. 96-99.
59. Полулященко Ю. М. Педагогічні умови інтеграції осіб з обмеженими можливостями в сучасне соціальне середовище. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка.* 2010. № 10 (197). С. 182-188.
60. Профконсультационная работа со старшеклассниками / под ред. Б. А. Федоришина. Киев : Рад. школа, 1980. 160 с.
61. Раку А. И. Взаимодействие вспомогательной школы и семьи в социальной адаптации учащихся. Кишинев : Штиинца, 1982. 141 с.
62. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посіб. Одеса : Бакаєв В. В., 2009. 575 с.
63. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : моногр. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
64. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини : підруч. / В. М. Синьов, М. П. Матвєєва, О. П. Хохліна. Київ : Знання, 2008. 359 с.
65. Синьова Є. П. Особливості розвитку та виховання особистості при глибоких порушеннях зору: автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.08. Київ, 2013. 44 с.
66. Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 442 с.
67. Соціалізація школярів і соціально-педагогічні технології / В. С. Болгаріна, Ю. А. Гапон, О. І. Бондарчук та ін. Київ : Павел, 2000. 55 с.

68. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. літ-ри, 2006. 468 с.
69. Соціально-побутове орієнтування. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / уклад.: Н. А. Гіренко, Г. М. Мерсіянова. Київ : [б.в.], 2009. 55 с.
70. Татьянчикова І. В. Формування в учнів з інтелектуальними вадами життєвих компетентностей в процесі їхньої соціалізації : моногр. [2-ге вид., перероб. і доп.]. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. 211 с.
71. Татьянчикова І. В. Основні чинники соціалізації дитини з інтелектуальними вадами. *Зб. наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. Соціально-педагогічна* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. XIX. Ч. 2. С. 196-204.
72. Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : монографія. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. 381 с.
73. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457 с.
74. Турчинская К. М. Профориентация во вспомогательной школе. Київ : Радянська школа, 1978. 137с.
75. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
76. Хохліна О. П. Забезпечення соціалізації дитини як мета діяльності спеціального освітнього закладу. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : наук.-метод. зб. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 287-291.
77. Хохліна О. П. Основи спеціальної психології : курс лекцій. Київ : Нац. академ. внутр. справ, 2011. 104 с.
78. Хохліна О. П. Теоретичні аспекти проблеми психолого-педагогічного

забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у контексті особистісного підходу. *Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура :* матеріали Всеукраїнської конференції (22 лютого 2011 р.). Київ, 2011. С. 260-268.

79. Хохліна О. П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. Вип. XX. Ч. 1. С. 257-265.
80. Ярошенко В. В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся. Київ : Рад. школа, 1983. 112 с.